

OM ERKENDELSEN AF ANDRES ADFÆRD

Erik Schultz

Titlen på denne artikel skal naturligvis få læseren til at tænke på Froms afhandling »om oplevelsen af andres adfærd«. (From, 1965). Franz From har, som repræsentant for »københavnærfænomenologien« beskæftiget sig med adfærdserkendelse på en måde, der har været kontroversiel for både tilhængere og modstandere af en fænomenologisk approach i psykologien.

Jeg er for tiden i gang med et større arbejde om personobservationer, hvori jeg interesserer mig for det skisma, der består mellem københavnærfænomenologien på den ene side og etologien på den anden side. Mit udgangspunkt er den såkaldte hermeneutiske-dialektik, som først og fremmest Radnitzky har formuleret. (Radnitzky, 1970).

Nogle har set Froms arbejde som en forløber for en hermeneutisk approach. Det er ikke helt urimeligt, men dog en sandhed med modifikationer.

Denne artikel har til formål at fremlægge nogle af de problemer, der er omkring adfærdserkendelse. Den rummer en analyse, som her og der indrømmet er lidt grovkornet, idet jeg arbejder med problemerne i en langt mere nuanceret sammenhæng, og vil senere redegøre herfor i bogform. Jeg har dog bestræbt mig på at gøre argumentationen så detaljeret, så det væsentlige fremstår rimeligt dokumenteret.

Først lidt om erkendelsessikkerhed

Lad os starte i god overensstemmelse med den fænomenologiske tradition, som Rubin (1915), Tranekjær Rasmussen (1964, 1965) og Franz From (1965) udviklede den; – den såkaldte »københavnærfænomenologi«. Vi tager udgangspunkt i det umiddelbart foreliggende, og prioriterer dagligdagens fænomenverden højt.

»Jeg sidder ved mit skrivebord. På dette står blandt mange andre ting en skrivemaskine, – der ligger noget papir, og der står en termokande. Jeg tænker ved mig selv: »Gud ved, om der er varm kaffe på kanden?« – Det er der muligvis, men jeg er ikke sikker. Jeg undersøger det ved at ryste kanden, – den skulper, – jeg åbner den, og hælder væsken ud, og det er ganske rigtigt varm kaffe, der kommer i koppen.«

Denne dagligdags-situation indeholder mange eksempler på, hvad vi kan kalde »erkendelsessikre forhold«. Jeg er sikker på, at der er et skrivebord,

at der er en termokande o.s.v. Disse forhold er ikke blot sikre »for mig«. Det er indlysende, at jeg »på menneskehedens vegne« kan tilskrive disse forhold absolut sandhedsværdi. Ingen vil seriøst bestride, at jeg fra min erkendelsesposition kan observere disse forhold. Skulle nogen tvivle på mine iagttagelser, er de henvist til at bringe sig i samme position som den, jeg netop har befundet mig i; – de må anbringe sig i nærheden af »skrivebords-situationen« og selv kigge efter. – Men det bidrager intet principielt til erkendelsessikkerheden.

Der er også et eksempel på erkendelsesusikkerhed i situationen. Det er muligt, at der er varm kaffe på kanden. Jeg ved det ikke. Men jeg iværksætter en erkendelsesprocedure, der bringer usikkerheden ud af verden. Her gælder det som før, at ingen vil bestride, at jeg »på menneskehedens vegne« kan afgøre sagen suverænt.

Det er erkendelsessikre forhold af denne art, vi normalt giver prædikatet »empiri«. Empiriske kendsgerninger har netop det karakteristikum, at de for enhver person, der erkender dem fra en erkendelsessikker position, vil fremstå som evidente, – som »facts«, om man vil.

Vi skal nu begrunde erkendelsessikkerhed i to forhold. For det første det forhold, at »skrivebordet, kaffekanden m.m.« rent faktisk er der. Disse genstande er til stede, hvad enten der er nogen til at erkende dem eller ej. For det andet skal observatøren være i erkendelsessikker position; – ellers kan det være, at han erkender forkert. Men – vil vi hævde – det sidste kan ikke negere det første. – Hvis for eksempel observatøren er så dybt evnesvag, så han ikke kan gestalte omverdenen perceptuelt, eller hvis han kun får lov til at kigge på situationen i en hundrededel sekund, vil han muligvis ikke kunne erkende korrekt, men det fjerner ikke skrivebordet og kaffekanden.

Der er en indre logik i dette. – Hvis en person, der ikke befinder sig i erkendelsessikkerhed, hævder noget om et bestemt forhold i verden, kan vi intet vide om, hvad der rent faktisk foreligger, men kun registrere, hvad denne person har »oplevet« fra sin erkendelsesusikre position. Men er erkendelsespositionen sikker, har vi en *oplevelse af verden*.

Derfor er det meget vigtigt at kunne identificere den erkendelsessikre position i et givet erkendeforhold.

Ganske kort kan vi med Apel (1974) sige, at erkendelsessikkerhed kan undersøges via en besindelsesprocedure. Vi må kritisk spørge os selv under erkendelse af et eller andet, om vi nu også råder over forudsætningerne for korrekt erkendelse i netop denne situation. Skal jeg for eksempel over en stærkt trafikeret gade, må jeg besinde mig på, om jeg har tilstrækkelig information om vej-forholdene og tid nok til at vurdere dem, til at afgøre, om der inden jeg når over på den anden side af gaden, kan ske en påkørsel af mig. At jeg overhovedet tør gå over ligger derfor i to forhold. For det første anser jeg det for muligt, at jeg, med de rige gaver som natur og oplæring har udrustet mig med, kan komme i erkendelsessikkerhed i denne situ-

ation, og for det andet anser jeg det for muligt at vurdere, *hvornår* jeg er i erkendelsessikkerhed. – Det er præcis de to forhold, der gør det muligt for os mennesker at erkende et empirisk faktum. Er de to forhold ikke forudsættelige, risikerer vi at blive kørt over eller at lave forkerte videnskabelige observationer. Det gør vi jo også af og til. – Men, – lad os som principielle postulater om mennesket og verden hævde følgende:

- 1) Verden er der.
- 2) Vi kan, overfor mange forhold i verden, bringe os i erkendelsessikkerhed, og dermed erkende forholdene, som de er.
- 3) Vi ejer evnen til at opfatte erkendelsesusikkerhed, og vi råder over evnen til at igangsætte procedurer, der bringer os i erkendelsessikkerhed.
- 4) Vi kan vurdere *om* vi er i erkendelsessikkerhed eller ej.
- 5) Forhold i verden, der er erkendt af en person i erkendelsessikkerhed, kaldes »empiri«.

Københavnerskolens genstandsdefinition og ontologi

Man taler ofte om en given psykologisk skoles »genstandsdefinition«, når man tænker på, hvorledes den pågældende skole opfatter »hvad det er for dele af verden« den psykologiske videnskab defineres ved. Og man bruger traditionelt begrebet »ontologi«, når man tænker på en filosofi, hvor der skelnes mellem »hvad der eksisterer« og »hvad vi erkender«.

Vi har i denne artikel taget det ontologiske standpunkt, at erkendelse er virkeligheds erkendelse, hvis erkendelsespositionen er sikker.

Et gennemgående træk i københavnerskolens ontologi er dens ekstreme standpunkt til erkendelsessikkerhedens problem. Man mener simpelthen ikke, at erkendelsessikkerhed kan defineres. Man mener faktisk, at enhver erkendelse må tages om en »oplevelse«, der så kun har gyldighed netop som »oplevelse« for den erkendende person. De »oplevelser«, som er fælles for mange mennesker i samme situation, giver høj grad af »intersubjektivitet« (Tranekjær Rasmussen 1964, p. 38), og sådanne situationer er det nærmeste man kan komme erkendelsessikkerhed. Altså – eksempelvis – hvis mange mennesker ser et skrivebord med en termokande ovenpå i en given situation, er intersubjektiviteten stor, og herudfra kan man så tale om »empiri« eller »objektivitet«.

I mange tilfælde vil der naturligvis være sammenfald mellem det vi har kaldt for et empirisk faktum (en erkendelse foretaget af blot én person i erkendelsessikkerhed) og en »oplevelses-enighed« hos mange mennesker, som altså i Tranekjær Rasmussens terminologi giver høj grad af intersubjektivitet.

Lad os derfor, med et eksempel, fange modsætningen mellem de to ontologiske standpunkter.

Hos Tranekjær Rasmussen fremføres et eksempel, hvor en person »A« over for en person »B« hævder at have set B's kone om formiddagen sam-

me dag et bestemt sted i byen. B hævder imidlertid, at A har set forkert, fordi B's kone har været hjemme hele formiddagen. (Tranekjær Rasmussen 1964 – p. 24). Eksemplet bruges af Tranekjær Rasmussen til at pointere at A ihvertfald har »oplevet« at B's kone var tilstede som påstået. Lad os nu, lidt polemisk, udsætte problemet her for intersubjektivitetsprøve:

A oplever, at B's kone har været i byen om formiddagen.

B oplever, at hans kone har været hjemme om formiddagen.

Det står altså nu fifty-fifty. Men lad os tænke os, at vi spørger B's kone: Hun hævder, at hun har været hjemme. Nu står det altså to mod én for det synspunkt, at B's kone har været hjemme, og kun ved at spørge andre, der har været tilstede et af de to steder, B's kone kan have været, kan vi forstærke intersubjektiviteten for det ene eller det andet.

Men fra vort ontologiske synspunkt ser problemet anderledes ud. For det første: »Verden er der.« – Det vil i denne situation sige, at B's kone rent faktisk har været et bestemt sted om formiddagen. Hun kan ikke have været to steder samtidig. Lad os antage, at hun faktisk har været i byen. – Selv om der opnås næsten hundrede procent intersubjektivitetssikkerhed om, at hun har været et andet sted, kan det ikke røre ved det faktum, at hun har været, hvor hun har været.

Vi må derfor forkaste den måske tiltalende »folkedemokratiske« tankegang, der ligger i intersubjektivitetsbegrebet. I stedet vil vi undersøge sagen på grundlag af vore principielle postulater. Vi går ud fra, at »vi *kan* komme i erkendelsessikkerhed«, at »vi kan vurdere usikkerhedsgraden af vore oplevelser« og dermed at »vi kan afgøre *om* vi er i erkendelsessikkerhed«.

Lad os tænke os, at A har haft lang tid til at iagttage B's kone. Han har måske oven i købet sludret med hende. Han er ved sine fulde fem. Han har ikke taget euforiserende stoffer. Og han kender hende i øvrigt godt. A kan, i denne situation, med fuld ret stå fast på, at B's kones tilstedeværelse om formiddagen i byen er et empirisk faktum. Også selv om alle andre i verden »stemmer imod«, fordi de har oplevet noget andet.

Vi kan forestille os, at en besindelsesprocedure, som vi her har udsat A's erkendelsesposition for, næppe giver samme grad af sikkerhed for B's position, stadig givet, at B's kone var på gaden. Det kan være, at det ved nærmere udspejlingen af B viser sig, at han godt nok ikke har set hende pågældende tidspunkt, men at han mener, at hun har været hjemme, for det plejer hun at være, og det siger hun jo også selv. Det kan være, at B er interesseret i, at hun har været hjemme, og derfor ikke vil vide af en besindelsesprocedure i det hele taget o.s.v. o.s.v.

Jeg har lavet en belysning af disse forhold i min bog, og skal ikke her gå yderligere ind på argumentationen; – blot konkludere, at det er kvaliteten af erkendelsespositionen, som den vurderes via en besindelsesprocedure, der afgør sagen; – ikke en »oplevelses«-afstemning.

Men ud fra den ontologiske opfattelse, at det nærmeste, vi kan komme den faktiske verden, er at studere og sammenligne »oplevelser« heraf, ud-

former københavnerskolen sin genstandsdefinition. Psykologiens »genstand« er de »oplevelser« den erkendende person har i en given situation. Om oplevelserne er sande eller falske er en problemstilling, der afgrænses fra. Og på det grundlag har From udført et studie af andre menneskers adfærd; – netop »om oplevelsen af andres adfærd«. (From 1965). Han interesserer sig for, hvorledes vi oplever andre. Hvorledes andre faktisk er »i en eller anden forstand«, kommer ikke den sag ved. (From, 1965 – p. 13).

Lad os nu afrunde dette afsnit med en påvisning af, at københavnerskolefolk har problemer med deres ontologi og genstandsdefinition. Vi skal vende tilbage til det senere, men lad os alligevel på dette sted se et eksempel på den problematik, som især ontologien frembyder. I et stærkt From-inspireret værk findes et eksempel, der har til formål at vise, at to mennesker kan opleve samme situation helt forskellig. (Jensen & Rattleff, 1971 – p. 10).

»En vinteraften under en stærk snestorm ankom en rytter til en kro lykkelig over at være nået i ly efter mange timers ridt over en forblæst slette, hvor sneen skjulte alle stier og vejskilte. Kroværten modtog forbavset den fremmede og spurgte om, hvor han kom fra. Den fremmede pegede i en retning udfor kroen, hvorpå kroværten med ærefrygt og undren i stemmen sagde: »Ved De, at De har redet tværs over Bodensøen?«. Da rytteren hørte dette, faldt han om og var død på stedet«.

Rytteren oplever, at han rider på fast grund. Kroværten oplever, at rytteren rider på den tilfrosne Bodensø. Jensen & Rattleff får pointen i hus; – det skete afhænger af øjnene, der ser. Men; – de glemmer den anden pointe, som historien rummer. Nemlig spørgsmålet om, hvem der oplever korrekt. Kan man da udtale sig om det, selv om det står fifty-fifty? Ja, – det kan man faktisk. Den efterfølgende besindelsesprocedure viser klart, at både rytteren og kroværten er helt enige om, at kroværten er den, der besidder erkendelsessikkerhed. Det bifalder rytteren jo ved sin (vel noget urimelige) reaktion. Rytteren er ikke et sekund i tvivl om, at kroværten i denne situation er den, der véd. – og lad os tilføje: – Det er faktisk det almindelige. Det er helt bagvendt at opbygge en så ydmyg erkendelsesposition til verden, som københavnerskolen gør, fordi der findes sjældne tilfælde, hvor en ægte besindelsesprocedure ikke afgør sagen.

Etologernes genstandsdefinition og ontologi

Etologien er udviklet af og omkring navne som Lorenz (1950), Tinbergen (1963), Eibl-Eibesfeldt (1970), Montaigner (1978), Hutt & Hutt (1970) m.m.fl. Det er en disciplin, der, med udgangspunkt i zoologien, søger at studere alle dyrearter, incl. mennesket på samme videnskabsteoretiske grundlag. Man anlægger naturvidenskabelige paradigmer som grundlag for studiet af både dyrs og menneskers livsudfoldelse.

Etologerne har både lighedspunkter og forskelle i forhold til behaviourismen. Den vigtigste forskel belyses ved etologernes kritik af behavioristernes manglende hensyn til en (dyre)arts særpræg. Putter man f.eks. en kat i en skinnerbox, tager man ikke behørigt hensyn til, om dette at trykke på knapper er en adfærdsform, der »ligger naturligt« i kattens adfærdsrepertoire, – dens »etogram«. Desuden adskiller behaviouristerne og etologerne sig typisk ved, at de første søger eksperimentelle designs, hvor variabelkontrol prioriteres meget højt. Etologerne stræber imod at studere en art under adfærdsudøvelse i en for arten »naturlig situation«, hvor variabelkontrollen bliver mindre, men hvor man til gengæld evner at fange det væsentlige i adfærdsmønstret.

Ligheden på behaviourismen og etologien er til gengæld at finde de forhold, som her skal diskuteres, nemlig »genstandsdefinition« og »ontologi«. Så når vi i det følgende siger »etologi« kunne vi godt tilføje »behaviourisme« samtidig.

Psykologiens genstand er ifølge etologerne artens/menneskets »adfærd«. Vi skal studere den iagttagelige »bevægen rundt« som et eller flere individer foretager i et eller andet livsfelt. Hvad individet tænker, føler, – generelt sagt: »oplever« er uden interesse. Man skal søge at opdage og kortlægge kausalitet adfærdsformerne imellem, for på den måde at opbygge en naturvidenskabelig erkendelse af adfærdens lovmæssigheder.

Lad os fange den væsentlige forskel mellem københavnerskole og etologi, ved at tænke os en situation, hvor to menneskers indbyrdes adfærd skal studeres. From har, på københavnerskolens vegne, vist hvorledes det kan gøres. (From 1965). Man skal lade en eller flere observatører beskrive deres oplevelser af de to mennesker, og så udsætte observatør-rapporterne for indgående analyser. Vi får på denne måde kortlagt, hvorledes vi oplever andre menneskers adfærd, og mange af sådanne observatør-oplevelser kan vurderes med hensyn til intersubjektivitet.

Etologerne vil, med deres genstandsdefinition, gribe sagen helt anderledes an. De vil ikke interessere sig for, at observatøren beskriver oplevelser af karsken bælg; – de vil stille krav til ham. De vil kræve, at han disciplinerer sine iagttagelser således, at kun det, der kan kaldes »empirisk adfærd« medtages i observatørrapporten. Når det er gjort, interesserer man sig ikke mere for observatøren; – han har gjort sit. – Når adfærden er beskrevet under hensyntagen til de krav, der er stillet til observatøren, er det den beskrevne adfærd der studeres. Man har fået »empirien i hus«, og man kan nu søge efter lovmæssigheder.

Se, – nu bliver det vanskeligt, hvis vi en stund reflekterer over dette ud fra vor ontologi. Hvis observatøren af menneskeadfærd er i erkendelsessikkerhed, kommer der pr. definition empiri ud af beskrivelserne. Vi så, at københavnerskolefolkene ikke ville vide af muligheden for at definere erkendelsessikkerhed. Det vil etologerne imidlertid gerne. De mener faktisk, at netop de krav, som stilles til en observatør, gives ud fra den erkendelses-

sikkerhed, som det er muligt at opnå. Det skal forstås på den måde, at hvis den videnskabelige observatør bare »fyre løs« med oplevelsesbeskrivelser af andres adfærd, kommer han let til at se forkert. Kravene til hans observationer stilles da således, at han på selvkontrolleret vis kun medtager det i sin beskrivelse, som der er erkendelsessikkerhedsmæssig dækning for; – og dermed er det den empiriske adfærd, man får fat i.

Lad os høre, hvad etologen Eibl-Eibesfeldt har at sige angående krav til observatøren. (Eibl-Eibesfeldt, 1970 – p. 11 – min oversættelse).

»Adfærd beskrives ofte i henhold til dens *funktion*. I sådanne tilfælde fokuseres der på adfærdens mål snarere end på de bevægelseskoordinationer, som fører til målet. »At bære noget ind« og »at bygge rede« er funktionelle termer. Disse inkluderer imidlertid allerede en fortolkning fra observatørens side, og derfor involverer en sådan procedure en vis risiko«.

Lad os fange pointen heri. – Observatøren af andres adfærd, dyr som mennesker, skal bestræbe sig for at beskrive adfærden i ikke-funktionelle termer. »At bygge rede« er en funktionel beskrivelse af en fugls adfærd. Den rummer nemlig »målet« eller »intentionen« i adfærden, og det er *noget observatøren lægger i det observerede*.

Denne opfattelse er faktisk, så absurd den end måtte se ud, repræsentativ for etologer. De mener, at så længe man beskriver adfærden som blotte bevægelser i tiden og rummet, får man fat i det »der eksisterer« i virkeligheden, mens adfærdens formål ikke eksisterer i virkeligheden. Den dannes i observatørens hoved.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at etologers afstandtagen fra intentionalitet ikke skyldes, at de mener, at det er vanskeligt at erkende det rigtigt, – at det med andre ord er svært at komme i erkendelsessikkerhed. De mener langt mere principielt, at intentionaliteten slet ikke eksisterer, og så er det klart, at ingen nok så omhyggelig og veludbygget erkendesituation kan leve op til korrekt intentionalitetsbeskrivelse.

Det vil sige, at etologerne er uenige med københavnerskolen i det standpunkt, at alle erkendelsespositioner er principielt usikre. De mener, at erkendelsespositionen sagtens kan være sikker, når man nøjes med at beskrive »det, som er der i virkeligheden«. Går man herudover, vil resten selvfølgelig være observatør-oplevelse uden hold i virkeligheden. Etologernes empiri-begreb bliver følgelig til »den rene adfærdsbevægelse i tid og rum«. Når vi beskriver det fra en erkendelsessikker position, er det empiri, og så langt er der klar overensstemmelse med vor empiri-definition. Men da etologerne på forhånd afskriver intentionalitet empirisk gyldighed, opstår der en markant forskel på vor opfattelse og etologiens, som her med et eksempel skal belyses:

»Jeg er på vej hjem fra arbejde. På vejen opad min havegang ser jeg min nabo. *Han er ved at klippe hæk*«.

Det er jo en klar empirisk kendsgerning, jeg her forelægger. (Jeg er i erkendelsessikkerhed, – jeg kan vurdere, at jeg er det o.s.v. . . .).

Men etologerne forkaster alligevel dette som en empirisk adfærdsdiagnostik. Thi; – jeg siger, at min nabo er ved at klippe hæk. – Jeg beskriver hermed formålet i adfærden, og det er pr. definition (etologernes) noget jeg »lægger i verden, men som ikke er der«. Jeg må ændre min beskrivelse til »jeg ser min nabo. Han bevæger hænderne frem og tilbage omkring en hækkesaks, hvorved grene klippes af hækken og faldet til jorden«.

Etologernes genstandsdefinition og ontologi passer klart sammen. Adfærden består »i virkeligheden« af bevægelser i tid og rum. Disse kan kausalt influere hinanden. Observationer må disciplineres, så kun bevægelserne beskrives, og kausaliteten må dernæst udforskes.

En nærmere analyse af forholdet mellem københavnerskole- og etologi-ontologi

Etologerne tager i deres ontologi stilling til, hvad »der faktisk eksisterer«. Det gør københavnerskolen principielt ikke. I praksis gøres det alligevel. From gør det i hvert fald. Lad os i det følgende afgrænse os til en analyse af Froms ontologi. Om den er repræsentativ for københavnerskolen i det hele taget er et spørgsmål, vi kan lade ligge, selvom den i hvert fald også gælder Tranekjær Rasmussen, men analysen her indskrænkes til From (1965).

From kalder, i overensstemmelse med københavnerskolens Høffding-inspirerede terminologi, ethvert fænomen som foreligger i vor oplevelse for et »emne«. Nogle emner er »psykoide emner«. Det er emner, der rummer et »materielt aspekt« såvel som et »sjæleligt aspekt«. Et eksempel på et psykoide emne kan være »et muntert smil«. – Det sjælelige er »munterheden, smilekvaliteten m.m.«; – det materielle er »ansigtets overfladeforhold, afstand mellem øjne, næse og mund, mundens bøjning m.m.«.

Når det drejer sig om oplevelsen af mennesker, klassificerer From tre grundtyper af psykoide emner. En af grundtyperne kaldes »udtryk«, og det »muntre smil« kan være et eksempel herpå. Et »udtryk« defineres ved, at det sjælelige aspekt er en »sindstilstand, følelse m.m.«. Er det sjælelige aspekt i en menneskeoplevelse en varig psykisk egenskab; – »temperament, karaktertræk m.m.«, kalder From det for »præg«. Den tredje, og meget hyppige grundtype af psykoide emner ved personoplevelse kalder From »handling«. En handling defineres ved, at det sjælelige aspekt i oplevelsen er noget intentionelt, – »formål, mening, eller hensigt i adfærden«. Når vi som observatører af mennesker oplever, at adfærden har en sådan intention, hvad enten det drejer sig om formål, mening eller hensigt, vil From sige, at vi oplever, at der i adfærden er en »sens«; – og er en sådan til stede, drejer det sig altså om en »handling«.

Handlinger er, hvad alle ved eftertanke kan overbevise sig om, meget hyppige i personerkendelse. Vi så tidligere et eksempel, hvor jeg oplevede,

at min nabo »var ved at klippe hæk«. – Dette er i Froms terminologi en handling, fordi adfærden rummer »formålet / meningen / hensigten« – kort sagt »sensen« at få hækken klippet.

Vi skal i det følgende af pladsmæssige grunde indskrænke analysen til Froms handlings-begreb, selv om analysen ville give parallelle standpunkter over for begreberne »udtryk« og »præg«.

Så længe From holder sig til sin københavnerskoleontologi og nøjes med at konstatere og beskrive, hvorledes en »handling« hos et menneske kan foreligge i iagttagerens »oplevelse«, er hans standpunkt klart nok. Men han omtaler i sin afhandling en forsøgsrække, hvor forskellige observatører har fået forevist en film, hvorpå en person agerer et adfærdsforløb. From samler observatør-rapporter ind og viser herudfra, hvorledes observatørerne oplever film-personen.

From kan vise, at mange observatører »lægger handlinger ind i film-personens adfærd« således at der undertiden byttes om på filmens faktiske forløb; – der udelades sekvenser af filmen her og der, og der suppleres måske med sekvenser, der slet ikke findes i filmen »i virkeligheden«. – Altsammen sker i observatørens oplevelsesverden.

Det er her, vi skal fange From. – Han må nemlig slet ikke udtale sig om, hvad der sker på filmen »i virkeligheden«, for det har mennesker principielt ingen mulighed for at erkende, når københavnerskolens ontologiske lære skal overholdes. Men From gør det alligevel.

From omtaler, at han under analysen af de nedskrevne observatør-oplevelser har sammenlignet med en beskrivelse af film-forløbet, således som det faktisk forløber. – Men da filmen viser en persons adfærd, bliver From fanget af logikken, idet han altså praktisk mener, at man kan beskrive, hvad en person faktisk foretager sig. Og det selv om han i sin afhandling udtrykkeligt hævder, at han afgrænser sig fra problemet om »det faktiske« (From, 1965 – p. 13). Jeg har talt med From om dette problem, og han siger, at han selv diskuterede problemet i sin tid med Rubin, og Froms kommentar til Rubin var, at »et eller andet sted må man jo stoppe«.

Ja, det må man. – Eller rettere sagt, enten må man tage afstand fra en ontologi, der opererer med et skel mellem »oplevelse« og »verden«, og i stedet skelne mellem korrekte og usikre oplevelser af verden; – eller også må man, som etologerne, tage standpunkt og fortælle, hvad det er for dele af det samlede oplevelsesfelt der rent faktisk eksisterer. Etologerne mener, som sagt, at det er adfærdens blotte bevægelser i tid og rum, som eksisterer. Hvad mener From? – En undersøgelse af hans beskrivelse af filmforløbet faktiske indhold afslører det.

Froms »faktiske film-beskrivelse« er interessant. (From, 1965 – p. 100). Den består af filmforløbet, beskrevet omend ikke konsekvent så dog ret omhyggeligt som det, der sker på filmen fra sekund til sekund. Små adfærdsgestalter, – den ene efter den anden. Og det er altså, hvad der virkelig sker.

På psykologi-studiet har vi i en årrække kørt en laborantøvelse, der bygges på Froms besøg. De studerende ser en dame i og omkring en liggestol i en villa-have foretage sig forskellige ting, og under film-forløbet kommer nogle andre personer til stede. De studerende bliver, som ved Froms forsøg, bedt om efter filmen at nedskrive »hvad de har oplevet på filmen«, og dette kan studenterne så sammenligne med en beskrivelse af »hvad der faktisk« er sket på filmen. De får nemlig udleveret en beskrivelse heraf efter film-forevisning og oplevelses-nedskrivning.

Denne beskrivelse af, hvad der faktisk sker på filmen kaldes »filmens materielle forløb«. – Der skelnes altså mellem det oplevede og det faktiske således, at virkeligheden består af de psykoide emners »materielle aspekter« mens »de sjælelige aspekter« er noget, som observatørerne godt nok oplever, men altså også *kun* oplever. Handlingerne eksisterer altså ikke »i verden«; – kun handlingernes stof, nemlig de bevægelser i tid og rum, som en handling består af.

Absurditeten er indlysende. – Hvis jeg laver mig en kop kaffe (en handling), så eksisterer formålet, nemlig at frembringe en kop kaffe, ikke. Kun mine arm- og benbevægelser m.m. er i den faktiske verden.

Absurditeten er indlysende og af nøjagtig samme art, som den vi foreholdt etologerne, for det er præcis samme ontologi, som den From-inspirede københavnerskole kører frem. Eibl-Eibesfeldt advarede os imod observatøriagttagelser, der indeholdt »funktionalitet«, »intentionalitet«, eller hvad man nu vil kalde det. From advarer os ikke imod det, for han vil som sin genstandsinteresse netop studerer intentionaliteten i oplevelserne, men; – når han presses til at gøre rede for, hvad der egentlig er virkeligt i vor adfærd, så ligger han fuldstændig på linie med etologerne.

Jeg har påstået, at en tilsvarende analyse kan foretages af Tranekjær Rasmussens værker. Lad det være en påstand, som jeg til enhver tid vil påtage mig at dokumentere i given sammenhæng. Her skal vi nøjes med at konkludere følgende:

Københavnerskolen og etologien har samme ontologiske standpunkt. Når verden deles op i »sjæleligt« og »materielt« eller, sagt med andre ord: »psykisk« og »fysisk«, så er det det materielle/fysiske, der i virkeligheden eksisterer. Det sjæleligt/psykiske er kvaliteter, som vi mennesker oplever, og netop *kun oplever*. Som logisk konsekvens heraf kan vi ikke skelne mellem »oplevelsek«, »fortolkning« og »projektion«, når vi beskriver andre menneskers psykiske forhold. Absurditeten heri til trods, byder københavnerskolens og etologernes ontologi os rent logisk dette, og, som jeg dokumenterer det i min bog, så er det en ontologisk »visdom« som mange såkaldt almindelige mennesker deler. Lad os med et heuristisk begreb kalde denne københavnerskole-etologi-ontologiske lære for »KE-ontologien« i det følgende, og dermed vende os til en analyse af grundlaget for denne ontologi.¹⁾

KE-ontologiens baggrund

På et hvilket som helst tidspunkt i vort liv erkender vi dele af verden; – naturligvis os selv inclusive. KE-ontologien vil lære os at skelne skidt fra kanel. Noget, af den brogede verden, som er vores, er kun »oplevelse«, »indbildning«, »projektion«, »fortolkning«, »subjektiv«, eller hvad man nu kalder det; – en anden del af vor verden er til gengæld »faktisk eksisterende«, »objektiv«, eller hvad man nu vil.

Vi kan medgive, at erkendelser kan være sande, usikre og falske; – men ikke på grundlag af KE-ontologiens kriterie. At erkende at vi selv eller vor næste »er gal i hovedet« kan både være en sand, en usikker eller en forkert erkendelse. Men vi kan ikke acceptere det synspunkt, at det principielt altid er observatøren, det vil sige den erkendende person, som lægger »galskaben ud i verden«.

Men – som jeg dokumenterer det i min bog – så er det faktisk sådan, at KE-ontologien er meget udbredt. Også blandt de såkaldte almindelige mennesker. Jeg havde en del fra denne kategori blandt mine forsøgspersoner, som, ligesom Froms forsøgspersoner, blev bedt om at fortælle, hvad de så på en film. Mange af forsøgspersonerne spurgte spontant, om de skulle holde sig til det de så, eller om de måtte fortolke. – Nå – det problem vender vi tilbage til i næste afsnit.

Vi skal nu prøve at fange KE-ontologiens baggrund. Den synes at have rod i tre kulturhistoriske forhold.

- 1) Positivismens angreb på bevidsthedens selvsikkerhed
- 2)Psykoanalysens angreb på bevidsthedens selvsikkerhed
- 3) Humanismens etiske angreb på bevidsthedens selvsikkerhed

Vi ser på disse angreb; – et ad gangen:

Positivismens historie er en næsten håbløs jagt på fodfæste i den faktiske verden. For Comte var »det eksisterende« at finde i det umiddelbart oplevede »genstandsplan«. Senere har man, ud fra det synspunkt, at en genstand, f.eks. en »kaffekande« er en oplevelse af en »molekyle-hob« i verden, gestaltet i vor oplevelse som kaffekande, søgt det molekylære og atomare plan som »det virkeligt eksisterende«. (Se f.eks. Schultz, 1972 – p. 48).

Andre positivistiske er gået andre veje. I slutningen af nittende århundrede var problemet med fodfæstet blevet så stort, så man søgte det i »oplevelses-atomer«. Det tyvende århundredes positivisme opgav jagten både i genstands- og oplevelsesplanet og søgte mod sprogets »entydighed«. Jeg mener faktisk, at Thing Mortensens ekstreme holdning til vor manglende evne til at sige noget som helst om verden »derude«, men må søge at analysere »de konsekvenser som sproglige udsang indeholder« er en sen udløber af bestræbelsen på positivistisk fodfæstetjagt. (Thing Mortensen, 1972 – især p. 56 ff).

Vi må her, af pladsmæssige grunde, gå lidt groft til værks. Vi skal ramme en pæl igennem problemet ved at påpege det principielt forkerte. Det gør vi ved at betragte følgende beskrivelsessæt af samme fænomen:

plan 1. En mand, der er gal i hovedet.

plan 2. En mand, der bevæger sin højre arm hurtigt frem og tilbage, samtidig med at hånden er knyttet.

plan 3. En stor klump muskler, sener, hud, blod m.m., hvoraf visse dele er i bevægelse.

plan 4. En stor struktur af organiske stoffer, hvoraf nogle dele bevæger sig.

plan 5. En klump af hovedsagelig kulstof, brint og ilt-atomer.

plan 6. Et felt, der tilbagekaster elektro-magnetiske bølger på bestemte måder forskellige steder.

O.S.V.

O.S.V.

Som Engelsted så udmærket har vist, kan man følge bestræbelserne på at finde fodfæste tilbage til grækeren Demokrit, der mente, at 5. plan, det atomare, er det »virkeligt eksisterende« (Engelsted 1981). Positivisterne har som sagt søgt at placere det forskellige steder; – som regel et eller andet sted fra 2. til 6. plan. Alt efter, hvad man er interesseret i, vil man som positivist være tilbøjelig til at lægge »det faktiske plan« forskelligt. De positivist-inspirerede psykologer, først og fremmest behaviourister og etologer, har søgt at grunde fakticiteten i plan »2«, sådan som vi har set det.

Københavnerskolen kører altså med på 2. plan i deres ontologi. I øvrigt kan jeg henvise til et tidligere arbejde fra min side, hvor jeg viser, at Eysenck i sin kritik af psykoanalysen netop kritiserer den for at acceptere plan »1« og irrettesættende peger på plan 2 som det eksisterende. Men i sin analyse heraf får han pludselig skrupler og lader sig med astronomen Eddington forføre til at lægge det på 6. plan, hvorved hele hans argumentbygning for plan »2« undergraves, – nå, lad det være (Schultz, 1972 – side 16).

Men det er ikke underligt, at der opstår forvirring, når man vil hævde, at verden kun består af et eller andet fænomens »stof-plan«. Som Engelsted så rigtigt formulerer det, så er ethvert plan »stof« for det højere plan, som så er »form«. Dette »form-plan« bliver i sin tur »stof« for det næste plan. (Engelsted, 1981 – især side 79-89).

Man må selvfølgelig som erkendende videnskabsmand, og erkendende menneske i det hele taget, antage, at alle planer eksisterer med samme ret. Et plan er jo en del af virkeligheden, der vælges ud under hensyn til erkendelses-problemstillingen.

Men fysikkens og kemiens succes med at erkende stofplanerne for den umiddelbart oplevede verden har nok kulturhistorisk været med til at forføre mange til den antagelse, at det er den skinbarlige verden, der i disse videnskaber kortlægges, og derfor henvise f.eks. 1. plan til en ydmyg »oplevelses-verden«.

Sandheden er dog, at der ikke findes argumenter for, at der skulle være mest »stoflighed« eller »eksistens« på et af planerne. På alle planer kan man naturligvis erkende rigtigt, usikkert og forkert. Og da vi som psykologer har vor naturlige interesse i plan 1, bør vi derfor interessere os for erkendelsessikkerhed her.

Men også fra anden side er den umiddelbare bevidsthed blevet antastet. Det er sket fra den side, som man bredt kan kalde »den psykoanalytiske kultur«. Det angreb, der herfra er formuleret, betvivler ikke på nogen måde, at vi kan blive på plan »1«, men man har søgt at henlede vor opmærksomhed på, at vi i langt højere grad, end man måske skulle tro, tager fejl på dette plan. En moder tror måske, at hun elsker sine børn overalt i verden, og så viser det sig gudhjælpeos, at hun i virkeligheden hader dem.

Se spørgsmålet om hun elsker eller hader eller måske begge dele er klart holdt i plan-»1«-regie. Så i den forstand kan man ikke på nogen måde hævde, at psykoanalyse-kulturen deltager i den positivistiske fodfæstejagt. Men det forhold nedbryder mange psykoanalytikere selv; – Freud inklusive, som jo var en fremragende psykolog, men knapt så fremragende filosof og videnskabsteoretiker. Mange psykoanalytikere har udviklet et sprogbrug, der flirter med plan 3 og 4 – som bekendt med Freud i spidsen. Reelt har dog ingen faktisk erkendelse, opnået ad den vej psykoanalytikere har anvist, overskredet plan 1. Men det oprør som visse »eksistentialistiske psykoanalytikere« har præsteret med »anti-psykiatri m.m.« (f.eks. Laing, 1970, May 1967), har uden tvivl gået på en korrekt fornemmet trang til at bringe terminologi i overensstemmelse med metode.²⁾

Jeg har tidligere behandlet denne psykoanalytiske problematik (Schultz 1972). I øvrigt kan vi erindre, at Lorenzer i sine tidligere værker var ude i samme ærinde (Lorenzer 1975). Men vi kan nok fastslå, at psykoanalysen på et praktisk plan har haft en uklarhed i sit angreb på bevidsthedens selv-sikkerhed, således at der måske er opstået en fornemmelse af, at »ligesom kemien og atomfysikken har vist, hvorledes verden egentlig er«, således har også psykoanalysen vist hvorledes psyken egentlig er. – Nuvel; – som vi har vist det, er allerede opfattelsen af, at kemiens og atomfysikkens planer er de eneste »eksisterende« forkert, men selv om vi ser bort herfra, så er det ikke korrekt, at det er det samme »bevidsthedsoverflade«-angreb, psykoanalysen har udført. Den lære, som bør drages af psykoanalysens bestræbelser må efter vor opfattelse være disse to: For det første har psykoanalysen korrekt vist os, at erkendelse af psykiske forhold hos et menneske nu og da er en vanskelig sag, så erkendelsessikkerhed kan ofte kun nås via indgående og langvarig dialog mellem mennesker. Det kan ikke nytte, at vi bilder os ind, at den første den bedste indskydelse om vor psykiske husholdning nødvendigvis altid er rigtig. På den anden side må den korrekte erkendelse af noget psykisk dog fremstå som empiri.

Den psykoanalytiske dialog kan altså anvendes, når der hos et menneske er psykiske forhold, der ikke har empirisk karakter. Men vi må tilføje, at

en erkendelse af noget psykisk, der har empirikarakter, hviler i sig selv; – netop som empiri. Der har nok i praksis udbredt sig en opfattelse af, at et psykisk forhold hos et menneske har en anden karakter, hvis det er et forhold, der er beskrevet »psykoanalytisk«. Denne opfattelse er dog meningsløs, men har måske haft sin del af skylden for, at KE-ontologien har haft lettere spillerum, idet den bærer véd til det synspunkt, at »verden derude eller derinde« er anderledes, end vi umiddelbart tror.

Lad os slutte denne redegørelse for de kulturhistoriske kræfter bag KE-ontologien med at nævne en faktor, som måske i sig selv ikke er så interessant videnskabeligt set, men som netop er blevet forstærket – også af mange psykologer paradoksalt nok – i et opgør med positivisme og psykoanalyse.

Det drejer sig om et humanistisk-etisk forsvar for »privatlivets fred«. Hvis vi ser på de tidligere nævnte beskrivelsesplaner, kan man sige, at den humanistisk-etiske holdning ser således ud:

»Vi må selvfølgelig erkende, at vi består af atomer, organer; – at vi bevæger os rundt, som vi nu gør; – men vore psykiske forhold er nu altså vor egen sag. Der skal ikke komme nogle »eksperter« og fortælle os, hvad vi føler og hvordan vi egentlig er – det ved vi bedst selv.«

Som man ser, er humanistiske moralister let tilfals for en tankegang, der vil sætte en eller anden grænse mellem plan »1« og de andre planer, – netop ud fra et ønske om, at der på plan 1 bør være »frit slag« for synspunkter, således at vi alle her bevarer retten til at udtale os om os selv.

Denne ret har dog en tvivlsom karakter. Vi må hævde, at på plan 1 må der gælde samme krav til sandhed og empiri som på de andre planer. Hvis jeg eksempelvis hævder, at jeg føler mig trist til mode, så må min påstand kunne udsættes for en besindelsesprocedure som andre observationer, jeg »på menneskeheden vegne« fremsætter. Det skal være en påstand her, som læseren indbydes til at tænke over, at vi ofte i psykologien anser besindelsesprocedurer på plan »1« for principielt langt vanskeligere, end de er på andre planer. Det mener jeg ikke er tilfældet. Sagen er den, at vi som psykologer ofte på uklar vis roder humanistisk-etiske holdninger ind i vore erkendelsesbestræbelser, således at vi fremfører empiriske erkendelser som usikre af hensyn til »klientens ret« til at definere sig selv, som det passer ham. Andre gange fremfører vi antagelser på plan 1, der reelt er usikre for os, i samme, og her berettigede, forsigtige sprogbrug. – Det må være indlysende, at denne etiske tilbageholdenhed med at kalde en spade for en spade (læs f.eks.: en intention for en intention) på plan 1 er en forstærkende faktor i det brogede sæt af forhold, der vil gøre plan 1 til særligt endog principielt utilnærmeligt plan for empirisk erkendelse.

Så meget om KE-ontologiens åndelige frænder. Vi skal i næste afsnit med hermeneutikken som grundlag, prøve at gøre lidt ved forvirringen.

Hermeneutik

Dette er ikke stedet til en lang redegørelse for »hvad hermeneutik er for noget«. Der kan henvises til mine tidligere arbejder (Schultz 1972, 1977 og 1979), – ligesom der kan henvises til forskellige mere eller mindre centrale værker om emnet fra nyere tid (Radnitzky, 1970, Ricoeur 1979, Habermas 1968, Lorenzer 1975, Apel 1968, Lesche 1971, Palmer 1969).

Men ganske kort fortalt er hermeneutik en betegnelse for »forståelseslære«. Denne disciplin har sin udviklingshistorie gennem først bibelforståelse (eksegese) – senere tekstforsåelse i det hele taget. Hermeneutikken er altså læren om tekstforståelse (Palmer 1969).

En tekst er et psykoidt emne. Der foreligger i en tekst et materielt aspekt (sorte streger på papir) og der foreligger et sjæleligt aspekt (tekstens betydning). Hermeneutikken er eksempelvis typografen uvedkommende – i hvert fald i princippet. Han kan nøjes med at interessere sig for, hvor på papiret, der skal sværtes. En typograf kan udmærket sætte en tekst på et sprog, han ikke forstår, selv om hermeneutisk kendskab selvsagt letter hans arbejde.

Derimod må enhver, der ønsker at »forstå« teksten, have hermeneutisk kendskab i forhold til tekstens struktur. Sagt praktisk; – den tekstobservatør, der skal forstå teksten, skal have kendskab til det sprog, teksten er udformet i, og han skal desuden have et vist kendskab til de forhold i verden, som teksten beskriver (tekstens reference). Ellers mislykkes forståelsen.

Mange, deriblandt jeg selv, har fundet hermeneutikken central i psykologiens metodelære. For, som From så rigtigt påpeger, hører adfærd, såvel som tekster, hjemme blandt de psykoide emner. Den udvidelse af hermeneutikken, der her vil blive argumenteret for, består altså i at lade dens principper gælde for alle psykoide emner, – ikke blot tekster.

Vi har set, hvorledes KE-ontologien rent logisk postulerer det materielle aspekt i en handling som det, der »virkeligt eksisterer«, mens det sjælelige aspekt, intentionen, er noget, som dannes i observatørens hoved i hans erkendelses-møde med verden. På det grundlag vil KE-ontologien på samme vis medføre, at der ved tekst-erkendelse er tale om »den virkelige verden«, så længe tekstens »sorte streger« erkendes, men tekstens *mening* er noget, der dannes i læserens hoved i mødet med de sorte streger på det hvide papir. – Med andre ord: En KE-ontolog burde rent logisk hævde det standpunkt, at for eksempel teksten her, som læseren møder under sin læsning, i sig selv er uden mening, – den består kun af trykssvære anbragt rundt omkring på papiret. Meningen er læserens egen projektion, fortolkning, oplevelse eller hvad man nu vil.

Tages dette i sin yderste konsekvens, må det betyde, at man ikke med mening kan tale om, hvad der står i en tekst. Det er enhver læsers egen sag at putte i, hvad han vil, i sit møde med teksten. Dette, på samme vis som man ikke med mening kan tale om intentionen i et stykke adfærd. Det må observatøren putte i efter eget forgodtbefindende.

Man har i litteraturvidenskab haft mange diskussioner om tekstfortolknings relativitet (f.eks. Hirsch, 1967). Vi kan nu se, at et ekstremt relativitetssynspunkt er sammenfaldende med en KE-ontologisk opfattelse af verden. Det er hver-mands-sag at lægge i verden, hvad han vil, så længe han beskæftiger sig med det sjælelige aspekt i et psykoidt emne. Kun i observationen af det materielle aspekt kan observatøren tale om empiriske forhold, som han iagttager »på menneskehedens vegne«.

Vi kan konkludere følgende:

KE-ontologien vil sætte lighedstegn mellem verdens »materialitet« (på hvilket plan man nu beskriver det) og »det faktisk eksisterende«. – Beskrivelser af dette kan være korrekte, usikre og forkerte; – men de *kan* altså udsættes for en sandhedsvurdering. Verdens »intentionalitet« derimod, er observatøroplevelser. Det er derfor *principielt* meningsløst (ikke bare vanskeligt) at tale om sikker empiri i en forståelse af det sjælelige aspekt i et psykoidt emne. Forståelse er jo netop betegnelsen for en menings-erkendelse, hvad enten det er tekst, adfærd eller andet med mening i, der erkendes.

Heroverfor skal vi sætte den hermeneutiske lære om meningserkendelse.

For det første må vi påpege, at der altid er tale om »forståelse« og »fortolkning«, når meningen i et eller andet fænomen erkendes.

Et eksempel: »Vi observerer, at person »A« laver kaffe«. – Vi vil sige, at dette *forstås*, idet det er en handling, der erkendes. Metoden til denne forståelse vil vi kalde en *fortolkning*. Man kan principielt ikke forstå noget uden at fortolke (Lesche, 1971), men fortolkningen kan ved meget enkle forståelses-opgaver være til at overse, fordi forståelsen melder sig umiddelbart. Men fortolkningen er der. Forståelsen nås kun, når observatøren kender *sproget* og *omstændighederne* (referencen), som vi har påpeget det, og dette er netop fortolkningens »redskaber«. Sproget i menneskeadfærd er naturligvis de adfærdselementer, som menneskets adfærd udtrykkes ved – (etologerne kalder dette for menneskets »etogram«). – At »sprogkendskab« (læs: etogram-kendskab) er meget vigtig for dyre- og menneskeforståelse ses af følgende eksempel: Hvis vi iagttager en kat, der spinder, vil vi hurtigt forstå, at den er veltilpas, fordi dette »at spinde« er en letforståelig »glose« i kattens adfærdssprog. Hvis en hund spinder, vil vi være totalt uforstående, fordi denne adfærdsglose ikke forekommer hos hunde. Det hele forudsætter, som man ser, at man kender hunde og kattes adfærdssprog. Ellers kan vi ikke forstå deres adfærd. – Ligesom vi ikke kan forstå en tekst, hvis vi ikke kan sproget. Og både i adfærd og tekst er sprogkendskabet – et af fortolkningens redskaber – meget let at overse, fordi forståelsen ofte melder sig så let, netop når sprogkendskabet er stort.

For det andet må vi påpege, at man ikke kan skelne mellem beskrivelse og fortolkning i meningserkendelse. Når nogle af mine forsøgspersoner spørger, om de skal holde sig til det, de observerer på filmen, eller om de gerne må fortolke, stiller de et spørgsmål, der kun giver mening ud fra KE-ontologien. Thi, – da forsøgspersoner bliver bedt om at beskrive adfærd,

vil de automatisk fortolke meningen i adfærden. At menneskebeskrivelse i overensstemmelse med KE-ontologien ofte opfattes som en holden sig til »små-handlinger« af kort varighed, og at dette så fremføres som en »materiel beskrivelse« er et problem, vi ellers skal lade ligge.¹⁾ – Vi må fastholde, at menneskebeskrivelse er forståelse og fortolkning, og denne kan være korrekt, – den kan være usikker, og den kan være forkert. Men der er altså ikke tale om, at vi »fortolker« når vi observerer usikkert eller forkert. En fortolkning kan være lige så empirisk sikker som en beskrivelse af alt muligt andet. – Vi har allerede rundt omkring givet eksempler på sådanne helt indiskutable empiriske fortolkninger, – såsom »naboen, der klipper hæk« eller »personen, der laver kaffe«.

For det tredje må vi afgrænse begreberne »fortolkning«, »oplevelse«, »subjektivitet« og »projektion« fra hinanden, og ikke – som KE-ontologer, – rode det hele sammen i en pærevælling.

Det »subjektive« kan vi lade være synonymt med »det psykiske« eller »det sjælelige« i et psykoidt emne. Altså, når et fænomen har mening, er der tale om »subjekt-erkendelse«, når meningen erkendes. Denne kan være usikker og forkert som al anden erkendelse, men da også sikker nok. At noget er »subjektivt« betyder altså ikke, at det er »usikkert«, sådan som mange synes at mene.

Om begrebet »oplevelse« kan vi – i øvrigt i overensstemmelse med Tra-nekjær Rasmussen (1964) – sige, at al erkendelse går via oplevelse. Men derfor kan vi heller ikke si en del af verden fra som ikke-oplevet. Vi kan opleve umiddelbart og middelbart, og vi kan opleve forkert og rigtigt, men vi kan ikke »kun opleve«.

Vi kan netop tale om »projektion«, når vi oplever forkert på en bestemt måde. Vi »projicerer«, når vi erkendet noget psykisk, sjæleligt eller psykoidt hos andre mennesker, dyr eller ting, som i *virkeligheden* ligger hos os selv. Og her skal vi bemærke, at der ikke er tale om projektion, når vi erkender noget psykoidt hos andre, der ligner noget hos os selv. Dette kan både være fortolkningen til fordel og ulempe, alt efter hvordan vi evner at tackle det. Men det er projektion, når vi oplver noget psykisk hos andre, som faktisk ligger hos os selv, også selv om vi er så heldige at ramme rigtig, d.v.s. at projicere det over på en person, der faktisk er som vi. Projektionen defineres altså ved, at vi ikke evner at erkende egne psykiske forhold som vore egne.

Om projektion kan vi i øvrigt påpege, at det indenfor visse rammer er en uhyre almindeligt forekommende erkendefejl. Den er dog på ingen måde principielt uovervindelig. Faktisk er det overfor projektioner man oftest i uddannelse af terapeuter sætter kraftige besindelsesprocedurer i gang, netop fordi det er en af de vigtigste egenskaber ved en terapeut (og personlighedspsykolog i det hele taget) at lære at erkende egen subjektivitet som liggende hos én selv. Vi må principielt hævde, at en projektion, som den fejl-erkendelse den er, lige så vel kan opdages via besindelse som andre fejler-

kendelser. Problemet er som regel, at mennesker netop ved projektioner flygter fra besindelse, men det er et helt andet problem.

I hvert fald kan man ikke bruge hyppigheden af projektioner i menneskelig fejlerkendelse om principielt argument for det umulige i at fortolke korrekt. Netop fordi vi tager udgangspunkt i den opfattelse, at det psykiske eksisterer i verden, kan det også erkendes korrekt, selv om det undertiden er vanskeligt. Men det er også klart, at tager man KE-ontologien på ordet, så må subjektivitet, oplevelse, fortolkning og projektion blive fire brød af samme surdej.

Om »blækklatte«, »trylleri« og »kausalitet«

Vi har nu med megen styrke hævdet, at det psykiske eksisterer. Det kan, om end det undertiden er vanskeligt, erkendes i sin egen eksistens. Dette fuldstændig som f.eks. atomer, molekyler og blotte bevægelser både eksisterer og derfor kan erkendes. Det drejer sig om at gå ind i verden på det plan ens erkendelsesinteresse byder én, men samtidig drejer det sig om at lade være med at tro, at et erkendelsesplan er mere eksisterende end andre.

KE-ontologer har naturligvis problemer overfor denne kendsgerning. Men alt efter, hvorledes deres genstandsdefinition er, tackler de problemet forskelligt.

Vi skal først se, hvorledes københavnerskolen, eksemplificeret ved From, griber sagen an.

Københavnerskolen er jo, som vi har set, interesseret i observatøroplevelser. Disse er, når det drejer sig om adfærdserkendelse, spækket med psykisk indhold. Og københavnerskolen er interesseret i at studere og klassificere, hvorledes disse psykiske forhold opleves af observatøren.

Men da samme skoles KE-ontologi byder dem at frakende samme psykiske forholds egentlige eksistens, opstår der et problem, som typisk tackles på to iøjnefaldende måder.

Den ene måde er at vise observatører eller forsøgspersoner et materiale, der reelt ingen psykisk indhold har, eller som i hvert fald er søgt rensat så meget som muligt for psykisk indhold.

Man kan f.eks. vise en forsøgsperson en blækklat. Den har ganske rigtigt ingen psykisk indhold. Men man kan godt bede en observatør om at beskrive, om der alligevel ikke i hans oplevelser af blækklaten fremstår noget psykisk.

Problemet bliver aldrig reelt alvorligt for en observatør. Er man i erkendelsessikkerhed overfor en blækklat, er man fuldstændig klar over, at der kun foreligger en blækklat »derude«, selv om man måske godt kan opleve, at det ligner for eksempel »en truende mand«. At nogle observatører, hvoraf mange findes på vore mentale hospitaler, har så alvorlige erkendeproblemer overfor verden, så de ikke magter at bringe sig i erkendelsessikkerhed overfor en blækklat, og derfor tror, at den truende mand faktisk »er der«,

giver intet principielt problem. Det principielle forhold, som videnskabens mulighed bygger på, er nemlig, at mennesker magter at erkende blækklat som blækklat, intet andet, samtidig med at de kan erkende, at de måske har en usikkerhed i deres egen psykiske husholdning, som grundlag for trusseloplevelsen. Men også her gælder det, at er erkendelsespositionen i orden, vil usikkerheden i egen psyke erkendes, og den er der jo også, ligesom blækklatten erkendes som blækklat, og den er der jo også.

From har i sin afhandling om oplevelsen af andres adfærd brugt »blækklatmetoden«. Han har forevist sine observatører et ageret adfærdsforløb, der faktisk er rensat så meget som muligt for det psykiske indhold, som et adfærdsforløb, der ikke er skuespil, indeholder. Der er i Froms film mange »småhandlinger« m.m.¹⁾, men de store generelle handlinger, som faktiske adfærdsforløb altid indeholder, mangler fuldstændig i Froms filmforløb.

Derfor kan From naturligvis tilsyneladende »snyde« sine observatører. Deres observatørrapporter er fulde af handlinger, som af gode grunde ikke har grundlag i filmen. Men problemet er ret beset trivielt. Rorschach-rapporter er også fulde af bud på psykisk indhold i blækklatterne, som ikke er i klatterne. Men der er dog, som vi har set det, ingen grund til at antage, at observatørerne reelt snydes, for de bruger selvfølgelig deres observatørfantasi, som de er blevet bedt om. Det er først, når der foreligger et materiale foran observatørerne, som rummer reelt psykisk indhold, at man kan undersøge, i hvilken grad observatøroplevelserne er projektioner eller korrekte fortolkninger.

Man kan selvfølgelig med »blækklatmetoden« få fat på de sider af observatørens psykiske husholdning, hvor man kan antage, at projektionsrisikoen er størst, men det er en helt anden historie, som vi senere gør lidt mere ved. Vi må fastholde, at en person med stor projektionsrisiko overfor et givent psykisk fænomen, principielt kan bringes i erkendelsessikkerhed også her, hvis erkendelsesproceduren gøres betryggende.

Det kan, rent en passant, være naturligt at nævne, at store dele af anglosaxisk perceptionspsykologi, så tydeligt er med på KE-ontologiens vogn. Et udtalt eksempel herpå, men dog ingeniende enestående, har vi i den såkaldte »new-look« psykologi, som blomstrede op i især USA efter anden verdenskrig. Her arbejdede man med den grundantagelse, at mennesker »så verden« som deres behovs-struktur bød dem. D.v.s. at man mente, at perception principielt er projektion. – Antagelsen er selvfølgelig forrygende forkert, og man kunne også kun få dokumenteret den via forsøgspstillinger, hvor man gjorde forsøgspersonernes erkendeposition meget usikker, for eksempel ved ganske korte observationstider. (Se f.eks. Bruner & Goodman, 1947). Dette, at vise noget om menneskets perceptionsmuligheder generelt ved systematisk at fratage observatøren erkendelsessikkerhed, er i øvrigt et problem som Prætorius har behandlet udførligt (Prætorius, 1981).

Men lad nu det ligge. Vi skal konkludere, at københavnerskolen ofte an-

vender »blækklad-adfærds-forløb« som forsøgsmateriale, når de undersøger adfærds-oplevelser.

Men københavnerskolen går undertiden en anden vej.

Det er sådan, at der findes mange forhold i verden, som er således beskafne, at det er let at se forkert. Når sådanne forhold foreligger, må vi som observatører være ekstra omhyggelige med vor erkendeposition, inden vi afgør sagen. Fra perceptionspsykologien kender vi jo til de mange såkaldte illusioner. Vi ved, hvor let det er at snyde en observatør med f.eks. Müller-Lyer-illusionen. Denne gestalt har nogle former i sig, der gør, at vi let som observatører ser den ene linie som længere end den anden, hvilket faktisk ikke er tilfældet.

Der er dog intet alvorligt problem med erkendelsessikkerheden. Alle observatører både ved, hvad de skal gøre for at afgøre spørgsmålet om liniernes indbyrdes længdeforhold; – nemlig bruge et målebånd, – og de ved også, at det er den procedure, der nødvendigvis må iværksættes, før sikkerheden er opnået. Og pointen kan være, at når erkendelsessikkerheden er »i hus«, kan enhver observatør meddele, at linierne er lige lange som et empirisk faktum. De tror ikke et sekund, at »uligheden« er den faktiske. Så selv om visse gestalter i deres udformning »driller«, så vi trues med fejlerkendelse, så er det dog relativt let at sætte lidt ekstra ind på besindelsessiden, så fejltagelser undgås. Af denne grund evner mennesker at bygge et hus vandret på en stejl grund, selv om håndværkerne har de perceptuelle forhold imod sig.

Ligesom perceptuelle forhold kan drille lidt, kan adfærds-forløb det ligeså. Og vi mennesker er jo ligefrem eksperter i at lade som om, at vi gør noget andet end vi faktisk gør. Tryllekunstneren dyrker dette til perfektion. Generelt kan vi sige, at det hører til i det almindelige menneskelige adfærdsregie at prøve at snyde i visse situationer. Ansøgeren til en stilling forsøger måske at »se ud« som om hans psyke rummer præg (altså varige psykiske egenskaber), der faktisk ikke er dækning for.

Nuvel, – vi kender alle til dette at foregive noget ved at spille med vor adfærd, og vi ved også, hvor svært det er at snyde. Nogle gange lykkes det, men sjældent over længere tid.

Men over kortere tid kan det da ofte lykkes. Og det forhold har københavnerskolen også udnyttet. Man viser f.eks. nogle observatører et adfærdsforløb, der tilsyneladende indeholder psykiske momenter, der faktisk ikke foreligger. I Froms afhandling er et eksempel herpå. Under en forelæsning provokerer en student undervisningen i stadig stigende grad. Han begynder med forstyrrende kommentarer; – dette tager til, og det ender med, at han forlader lokalet og smækker med døren. (From, 1965 – p. 178).

Observatørrapporterne viser, at praktisk talt alle snydes. I virkeligheden er provokatøren i ledtog med forelæseren, og provokationsforløbet er aftalt spil. Det vil sige; – rent faktisk er der ikke dækning hos provokatør og fore-

læser for det psykiske liv, de stiller til skue, men det lykkes at snyde observatørerne.

Vi kan konkludere, at københavnerskolen grunder adfærdsstudier via to typer forsøgsopstillinger, som i forskellige grader kan kombineres. Men som rene typer består den ene forsøgsopstilling i et »blækklat-design«, hvorved vi forstår, at der forelægges et materiale uden psykisk indhold samtidig med, at man beder observatøren om at meddele, hvilket psykisk indhold han oplever. – Den anden rene type vil vi kalde et »trylleri-design«. Herved forstår vi et forsøg, hvor der i et materiale foregives et bestemt psykisk indhold, der dog skjuler de reelle psykiske forhold. Vi kan rent illustrativt gøre opmærksom på, at visse neurotikere anvender små trylleri-designs i deres symptomatologi. De viser for eksempel »venlighed« i deres adfærd, hvor de i virkeligheden er »aggressive«. Er dette udtalt, taler man om en anti-aggressiv personlighed. Nuvel; – som alle ved, er det rimeligt let at gennemskue anti-aggression. (Smilet er ikke »ægte«, underkæben er for langt fremskudt o.s.v.).

Hvad blækklat-designs angår, er spørgsmålet om observatørbedrageri som sagt trivielt. Der er næppe tale om, at observatøren egentlig tror på, at der er psykisk indhold i materialet. Problemet er større ved trylleri-designs. Observatører *kan* rent faktisk bedrages, i hvert fald i nogen tid. Vi vender tilbage til dette problem i et senere afsnit, hvor vi skal se på, hvorfor trylleri-designet alligevel ikke bedrager på ægte vis.

Så meget om københavnerskolens forsøgsopstillinger. Lad os nu se på den anden KE-ontologiske skole, vi har under behandling; – nemlig etologien.

Etologerne har samme ontologi som københavnerskolen, men som sagt en anden genstandsinteresse. De vil opbygge en kausal-videnskab på grundlag af plan-2 beskrivelser³⁾.

Derfor søger de forsøgsopstillinger, hvor man kan studere kausaliteten adfærdsformerne imellem. Den film, jeg har anvendt i mine forsøg er oprindelig udformet som et etologiforsøg. Magnusson har filmet børnene i en børnehave to og to i samme situation. De befinder sig i et værelse, som er adskilt af en gennemsigtig acryl-plade, med en smal åbning forned. De to børn kan se og høre hinanden, men de kan ikke komme ind til hinanden. I det ene barns halvdel af lokalet ligger et stykke legetøj. Kun et barn ad gangen kan have dette legetøj. Man kan da interessere sig for hvilke adfærdsformer, der »forårsager«, at legetøjet skifter ejermand.

Jeg har lånt én af disse duade-film af Magnusson. Den er derefter indspillet på et SONY-videobånd med to lydspor. – Det har sat mig i stand til at vise filmen med lyd for mange observatører, som er blevet bedt om at fortælle, hvad de ser, og observatørkommentarerne er indgået på filmens andet lydbånd, således at jeg, i lighed med Froms forsøg, har fået en række observatørberetninger om filmen. Men i modsætning til From, har jeg fået observationer »på stedet«. Det er ikke rapporter, der er nedskrevet efter fil-

men er vist. Den anden forskel ligger i, at Magnussons film hverken indeholder blækklat- eller tryller-adfærd. De to børn »er faktisk« agerende med reelt psykisk indhold, og de er ikke i deres adfærdsforløb instrueret om at spille noget bestemt. – Men vi skal i øvrigt ikke gå nærmere ind på mine forsøg her. Jeg må henvise til min bog herom.

Derimod skal vi her kommentere Magnussons anvendelse af disse duade-film. Han er interesseret i at finde, hvilke adfærdstyper der med høj sandsynlighed får legetøjet til at skifte ejermand. Er det f.eks. således, at barnet uden legetøjet forøger sin chance for at få det ved at række hånden frem, lægge hovedet på skrå, snakke til den anden o.s.v.? – Magnusson har scoret fjorten sådanne duade-film, og har anvend scoringskriterier, der optæller en række kortvarige adfærdsgestalter såsom »at sætte sig ned«, »at vende sig«, »verbalisering« o.s.v. En optælling af alle disse »blotte bevægelser i tid og rum« har givet ham grundlag for at sætte sandsynligheder på sammenhænge mellem disse adfærdsformer. Vi skal ikke her gå nærmere ind på resultatet af hans undersøgelse, men henvise til hans redegørelse herfor. (Magnusson, 1980). Senere skal vi diskutere forsøgopstillinger af denne art mere principielt.

Men det drejer sig altså om at finde ud af hvilken adfærdstype, der har kausal-kraft til at udløse en bestemt adfærdstype hos et andet individ. Kan sådanne kausal-sammenhænge findes, vil etologerne mene, at man kan opbygge en adfærdsviden om mennesker, uden at behøve at beskæftige sig med »det psykiske« hos adfærdsudøverne, ligesom man fritages for at blive besværet af observatørens »oplevelser«, »subjektivitet«, »projektioner« eller »fortolkninger«.

Kan sådan et projekt lade sig gøre? – For at svare tilfredsstillende herpå, skal vi på hermeneutisk grundlag analysere sagen lidt nærmere.

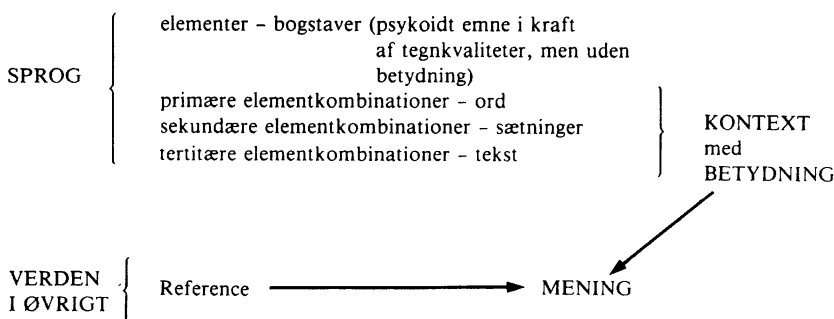
Forståelsens struktur

At vi vælger en hermeneutisk approach ligger ene og alene i det forhold, at vi ved adfærdserkendelse har med meningsstrukturer at gøre. Man kan ikke samtidig placere »adfærd« i psykoide emners regie, og alligevel håndtere det, som om man beskæftiger sig med emner uden psykisk indhold.

Vi tager udgangspunkt i en hermeneutisk redegørelse for »forståelsens struktur«. Meningserkendelse er forståelse, og fortolkningen er forståelsens metode.

Forståelsens struktur kan skitseres således:

Forståelsens struktur:

Lad os nu først gennemgå dette med eksemplifikation fra hermeneutikkens traditionelle genstand; - teksten. Derefter ser vi på forståelsens struktur i adfærdsforløb.

Teksten: En tekst er som sagt et psykoidt emne, idet den består af et subjektaspekt og et objektaspekt. Objektaspektet er de sorte linier, der er spredt ud på paret. Subjektaspektet er liniernes betydning og mening. En tekst, der er udformet i det danske sprog, opbygges ved hjælp af 28 *elementer* (bogstaver). Disse 28 udgør det totale elementunivers.

Man diskuterer, om hermeneutikken allerede defineres på elementniveau. Thi - bogstavet »A« er jo som bogstav betragtet allerede et psykoidt emne. At se det som et »A« er jo netop at se det som et subjektkommunikeret emne, selvom vi endnu ikke kan tale om betydning. Objektaspektet er de sorte streger. Lad os følge Radnitzkys hermeneutikdefinition og sige, at allerede under erkendelsen af et element er vi i hermeneutikkens regie, idet vi erkender »et tegn i et sprog«. (Radnitzky, 1970). At andre, blandt dem Ricoeur, grundlægger hermeneutikken på sætningsniveau, fremkalder et hermeneutisk grundproblem, som er uvæsentligt her (Ricoeur, 1979).

De 28 elementer kan kombineres rigtigt og forkert. De rigtige kombinationer finder man i en total-ordbog over det danske sprog. Nye kombinationer opstår, og gamle forgår i en sprogd udvikling, men på et givent tidspunkt findes et *endeligt* antal korrekte *elementkombinationer* (ord). Disse kombinationer har alle den egenskab, at de *henviser* til et eller flere fænomener i verden. Elementkombinationen »stole« henviser til det apparat jeg sidder på, mens jeg skriver, og det henviser til dette, at kunne være tryk ved et andet individ. Vi kan se, at en given elementkombination defineres ved andre kombinationer. En ordbog er netop et sådant fuldstændig lukket system, hvor hvert ord er beskrevet ved kombinationer af andre ord.

De primære elementkombinationer (ordene) siges at være det laveste niveau i et sprog med *betydning*. Det er først, når henvisningskvaliteten opstår, at man kan sige, at elementkombinationen »i sig selv« betyder noget.

De primære elementkombinationer (ordene) kan kombineres rigtigt og forkert. Rigtige kombinationer kaldes »sætninger«. Af disse kan der genereres uendeligt mange, så man kan ikke lave en komplet sætningsbog over det danske sprog. Derimod kan man beskrive reglerne for sætningsopbygning, hvilket definerer lingvistikken og grammatikken for det danske sprog.

De sekundære kombinationer (sætninger) kan atter kombineres. Når det gøres, står vi med en egentlig *tekst*.

Som sagt har allerede »ordet« betydning. Men det giver ikke nogen mulighed for endelig fortolkning. Ordet »stole« rummer som sagt to mulige betydninger, og det kan ikke i sig selv afgøre, hvilken der er den rigtige. Men placeres ordet i en korrekt sætning er sagen afgjort. Vi anskuer det ved disse to sætninger:

»I møbelforretningen er der mange *stole*«

Dig kan man altid *stole* på«

Betydnings-fortolkningen af »stole« klares ved at sætte det i relation til sætningen.

Generelt sagt betydnings-fortolkes ethvert ord ved relationsanalyse til sætningen. Og videre; – sætningen betydnings-fortolkes ved relationsanalyse til teksten.

Hermed defineres det sidste begreb i forståelses-strukturens sproglære. Nemlig begrebet »kontekst«. En kontekst er den helhed i sprogstrukturen, som giver betydnings-fortolkningsanvisning til delene. Samtidig er det jo sandt nok at pege på, at konteksten opbygges af delene. Dette giver et lukket cirkulært system, som kaldes »den hermeneutiske cirkel«, og den bør ikke forveksles med en logisk cirkelslutning, som er en forkert anvendt logik. Den hermeneutiske cirkel er den logisk fuldt korrekte måde, hvorpå dele i et sprog opbygger kontekster, som i sin tur anviser betydnings-fortolkninger.

Derimod er det rigtigt at pege på, sproget ikke kan stå alene, når man skal belyse en *sprogudvikling*. Der kan aldrig i sprogets lukkede verden ske ændringer, og man kan ikke herudfra forklare, hvorledes sproget har udviklet de betydninger, det nu engang har. En pointe som Ricoeur har understreget i sin kritik af strukturalistiske sprogteorier. (Ricoeur, 1979).

Sproget lever nemlig i sit møde med verden i øvrigt. Og vi siger omhyggeligt »verden i øvrigt« for ikke at glemme, at sproget i sig selv er en del af verden. Men sproget har den natur, at det postulerer et forhold til verden. Dette postulat definerer begrebet *reference*. (Ricoeur, 1979 – p. 131 f).

Tekster kan have mange slags referencer. Postulatet kan være at beskrive et forhold i verden, som det er, således som vi finder det i en avis-artikel. Postulatet kan være, at teksten beskriver et forløb, som kunne tænkes at finde sted, men den gør ikke krav på, at det har fundet sted. Dette er tilfældet i realistisk fiktionslitteratur. Postulatet kan være, at forløbet er en leg

med figurer og hændelser i den ydre verden, som symboliserer indre psykiske forhold, – f.eks. eventyr. Postulatet kan være, at beskrive noget som måske engang vil finde sted, hvis ikke vi tager os sammen, og gør noget alvorligt ved det, – eksempelvis dommedags-science-fiktion. Og postulatet kan da også specielt være, at teksten blot leger med tekstens æstetiske strukturer, således som f.eks. visse vrøvle-børne-rim eksemplificerer. Jo mere postulatet går på tekstæstetik, er der tale om poesi, selv om poesi ofte rummer andre postulater end det rent sprogetæstetiske.

Nå, – vi skal ikke her forsøge at give nogen udtømmende redegørelse for mulige postulater, som tekster kan have. Lad denne eksemplifikation tjene til en belysning af reference-begrebet. Det er tekstens forhold til verden i øvrigt, der peger på referencen, og vi skal forstå postulatet for at kunne vurdere, om teksten er sand eller falsk.

Først når referencen til en tekst er givet, vil vi sige, at en tekst kan have *mening*. Indtil da har den kun *betydning*. Meningen med en tekst gives altså af to forhold; – teksten skal i sig selv have betydning og referencen skal være i orden. Lad os eksemplificere.

Vi tænker os, at to personer »A« og »B« er på cykeltur sammen. De får en dejlig dag ud af det, for solen stråler fra en skyfri himmel hele tiden.

Nogle dage senere modtager »B« et brev fra »A«, der ser således ud:

»Kære B,

Tak hundehvalp ønske huske jeg man vil også nogenlunde
hilsen A«

Dette brev er uden betydning. Derfor forstår B det ikke.

Lad os tænke os, at B i stedet modtager dette brev:

»Kære B,

Tak for turen. Det var bare en skam at det regnede sådan.
hilsen A«

Dette brev forstår B heller ikke. Nu har brevet *betydningen* i orden, men referencen er forkert. Derfor giver brevet ikke *mening*.

Endelig følgende brev:

»Kære B,

Tak for turen. Sikken et dejligt vejr vi havde.
hilsen A«

Dette brev forstår B. Det har betydning og det har mening, for referencen er i orden.

Vi vil nu gennemgå forståelsens struktur med adfærds-eksemplifikation: *Adfærden*: Først er der adfærdens *elementer*. Her det det sådan, at hver art (dyr såvel som mennesker) har sit artstypiske »alfabet«; – et antal bevægeformer, som er netop denne eller hin arts adfærdselementer. Krabber går sidelæns, hvor mennesker, hunde og katte får frontalt fremad; – hunde

og katte går på alle fire ekstremiteter, hvor mennesket går på de to bageste o.s.v. o.s.v.

Elementerne kombineres til »adfærdsord«, og vi kan i analogi med teksten sige, at et adfærdsord er givet, når vi har med de mindste adfærdsenheder *med betydning* at gøre, d.v.s. når adfærdsenheden i sig selv har henvisningskvalitet. »At spinde«, »at logre« og »at smile« må siges at være adfærdsord for henholdsvis katte, hunde og mennesker, for allerede her er der henvisning til betydningen »at have det godt«. At adfærdsordet »at smile« rummer mange andre mulige betydninger er helt analogt til, at ordet »stole« i sig selv er flertydigt. Som sagt kan vi endnu ikke fortolke igennem på det basale betydningsplan.

Adfærdsordene kan kombineres til »adfærdssætninger«, og adfærdssætninger til »adfærdstekst«. Analogt til teksten, vil også et helt adfærdsforløb være en kontekst, som giver fortolkningsanvisning til de mindre dele, samtidig med at delene opbygger adfærds konteksten. Den hermeneutiske cirkel foreligger i forståelsen af et adfærdsforløbs *betydning*.

Vi kan ikke på samme enkle måde skelne mellem »bogstaver«, »ord« og »sætninger« ved adfærd som ved tekster. Men principielt er forholdene dog tilstrækkeligt analoge i den sammenhæng, vi her har med at gøre.

Et individ, der udfører et adfærdsforløb, stiller en adfærds kontekst til skue, og vi kan fortolke betydningen af den. Men som ved teksten kan vi endnu ikke sige noget om *meningen* med adfærden, før *referencen* er givet. Vi skal vide, hvad det er adfærdsforløbet postulerer om verden (i øvrigt.).

Vi lavede ikke nogen udførlig reference-redegørelse for teksten, men nøjedes med at antyde forskellige postulater, som tekster kan have overfor verden i øvrigt. Det samme skal nu gøres med adfærden. Det skal ikke have karakter af udførlighed, men blot understrege sagsforholdet. Dog skal vi fremtrække fire slags postulater, som er hyppige referencer i menneskeadfærd.

- 1) En trang, mangel, et ønske, behov m.m. hos det pågældende individ.
- 2) Det pågældende individs generelle kultur.
- 3) Den situation, det pågældende individ befinder sig i.
- 4) At efterligne et andet individ i en tænkt trang, kultur og situation m.m.

ad 1) Lad os tænke os, at vi observerer et menneske, der går ind i en kantine. Han går hen og henter noget mad, – betaler ved kassen og sætter sig hen og spiser.

Dette adfærdsforløb er let at forstå. Det handler om en mand, der er sulten og skaffer sig noget mad at spise. Men hvis vi udskifter handleforløbet med den ene ændring, at han henter nogle servietter, som han så sætter sig hen og spiser, opstår nogle forståelsesproblemer. Betydningen af de to tænkte adfærdsforløb er ens. Men referencen bevirker, at vi kun kan få mening i adfærdsforløbet i det tilfælde, han henter sig noget mad, mens vi ikke kan forstå det andet tilfælde. Det skyldes, at vi som reference har en

forestilling om mandens trang, ønske, behov m.m. der inkluderer dette, at han nu og da er sulten efter mad, men ikke efter servietter. For at forstå *meningen* i menneskeadfærd må vi a priori gøre os nogle forestillinger om menneskets trang m.m.

ad 2) Lad os tænke os, at vi observerer en mand tage en madpakke frem på en skovtur. Han lægger madpakken på jorden. Pakker ud, og giver sig til at spise ved at tage maden med to pinde.

Denne adfærd vækker lidt opsigt. Folk forstår den ikke rigtig. Ligner han en kineser? – spørger man rundt omkring.

Sagen er den, at selv om betydningen af adfærden er let at forstå, og selv om referencen m.h.t. trang også er i orden, (manden er sulten), så kræver menneskeadfærd også en generel kultur-reference overensstemmelse. Hvis man ikke spiser på den måde, man gør i »vores« kultur, opstår meningsproblemer. Hvis manden derimod spiser ved hjælp af hænderne eller med kniv og gaffel, er kultur-siden i referencen i orden⁴).

ad 3) Vi tænker os, at vi observerer en mand gå ind i et teater. Han sætter sig på sin plads, og forestillingen begynder. Pludselig tager han en madpakke frem, – stiller et lille klappbord op og spiser maden pænt med kniv og gaffel efter alle kulturens forskrifter. – Folk omkring ham måber. – De forstår ikke adfærden. Men hvorfor ikke? Betydningen er let at forstå. Trangen er »sult«. Og kulturens »spiseregler« følges strengt. Hvad er der da galt? – Jo, menneskers adfærd skal som reference inkludere den situation, der er defineret. Selv om referencen er klar, hvad trang og kultur angår, så skal situationen være af en sådan beskaffenhed, så adfærden »passer«.

Disse tre referenceaspekter, som vi indtil nu har omtalt, skal som hovedregel være klare, når menneskeadfærd skal meningsforstås. Vi kan konkluderende sige, at selve adfærdsforløbet skal danne en forståelig kontekst, men derudover skal antagelser angående trang, kultur og situation have sikker reference. Ellers opstår meningsproblemer.

Men menneskeadfærd kan have mange andre slags referencer. Vi skal her blot nævne én relativ vigtig:

ad 4) Menneskene kan »spille komedie«. Når situationen er defineret således, at både adfærdsobservatør og adfærdsudøver er på det rene med, at sidstnævnte forestiller en eller anden virkelig eller tænkt figur, vil hans adfærdsforløb blive formet, så det så overbevisende som muligt *ligner* en tænkt trang, kultur og situationsrefererende adfærd.

I sådanne situationer kan mennesker spille hvad som helst.

Men mennesker kan også »spille komedie« uden at observatørerne er klare over det. Det vender vi tilbage til.

En kommentar til etologernes kausalitetsprojekt

Etologernes projekt går ud på at finde ud af sandsynligheden for, at en given adfærd udløser en adfærd hos samme eller et andet individ.

Først må vi påtale, at det ikke er klart, hvad etologerne mener med »adfærdsenhed«. Den liste af enheder, som Magnusson har brugt, og som er konstrueret af McGrew (1972), ligner vel mest det, vi har kaldt »adfærdsbogstaver«, om end man ikke tager det så tungt, om der smutter nogle »adfærdsord« med.

Tager vi det meget strengt, kan vi sige, at vi allerede har med hermeneutik at gøre på adfærdsbogstavplan. Det er jo det samme at fortolke et stykke adfærd som en enhed i artens etogram, som når læseren af en tekst identificerer et bogstav som bogstav, og ikke bare som sorte streger.

Mere iøjnefaldende bliver etologernes problem med deres objektivitetslære, når de i beskrivelser tager egentlige adfærdsord med. Tolkes et stykke hundeadfærd som »logren«, har vi klart fået denne »bevægelse i tid og rum« bestemt ud fra adfærdens henvisningskvalitet; – nemlig dens *betydning*. Og at mindre rigide etologer sågar anvender adfærdssætninger, forstærker blot problematikken. Et udtalt eksempel herpå kan man finde hos samme Eibl-Eibesfeldt, som advarede os mod »for meget« funktionalitet i adfærdsbeskrivelser (Eibl-Eibesfeldt, 1970 - p. 132).

Se, – i et betydnings- og meningsfelt er der ikke tale om kausalitet, selv om en sådan tilsyneladende findes. Lad os anskue det ved at se følgende sætning:

»Jeg vil have et stykke mad«

Det projekt, etologerne vover sig ud i, ligner det, man ville udføre, hvis man ville undersøge, hvad der »kausalt« må komme til at stå i det tomme felt i ovenstående sætning. Det er klart, at der kan stå »gerne«, der kan stå »ikke«, men der kan ikke stå »hundehvalp«. Men, – der er ikke tale om, at ordet »gerne« på den plads forårsages kausalt af det »jeg vil«, der går forud. Derimod udøves der et »kontekstpres« på denne plads i sætningen, men det er noget andet.

Og kontekstpresset skal sættes i relation til referencepresset, således at der skal stå »ikke«, hvis sætningsskriveren er mæt, men »gerne«, hvis han er sulten. Dog kunne sætningsskriveren godt skrive »hundehvalp«, hvis han ville provokere.

At overholde et kontekstpres er noget ganske andet end at overholde en naturlov. Hvis jeg går ind på en restaurant og spiser min medbragte mad med fingrene o.s.v., vil jeg nok skabe forvirring, men det kan lade sig gøre. – Hvis jeg derimod springer ud af vinduet, falder jeg ubønhørligt ned. – Dette er kausalt. – Det kan ikke ændres.

Thi – et kausalitetsprojekt tager jo netop sigte på at afsløre de naturlove i verden, som virker med nødvendighed. Disse kan afsløres og manipuleres, men de kan ikke sættes ud af kraft.

Etologernes kausale adfærdsord-projekt, sådan som Magnusson laver det, er derfor ret beset trivielt. Hans procenter udtrykker ikke kausalitet, men kontekstpres på givne steder i kontekster. At mennesker ofte »smiler«,

når andre smiler til dem, er netop et sådan kontekst-»forårsaget« forløb. Man kan faktisk lade være med at smile igen, hvis man vil provokere.

Dertil kommer, at etologerne af gode grunde slet ikke gennemtænker reference-problematikken i adfærden. Men de har som behaviouristerne et trick i deres metodologi, så de ikke opdager det så meget.

Hvis man nøjes med at studere individer, hvor kultur og situationsaspekter er til at se bort fra i praksis, har man kun trang-siden i referencen at tage hensyn til.

Og her er dyr principielt lettere end mennesker at have med at gøre. Hvis man ved, at en hund er sulten, så er resten af referencen til at overse. Men det gælder så sandelig ikke mennesket. Det begynder ikke at spise noget mad, der står lige for snuden af det, hvis ikke situationen tillader det. Derfor er det ret uigennemskueligt, hvad etologer mener, når de f.eks. har fundet, at en fremstrakt hånd forøger chancen for at få noget man gerne vil have fra en anden. Ja, det gælder uden tvivl for en fattig tigger på en gade i Indien, hvor nogle turister går forbi. Men hvem ville tro på, at man kunne få penge fra et forskningsråd, ved at møde op og strække hånden frem? – Det er klart, at mennesker har et adfærdsreperoire, der *kan* virke »udløsende«, men som netop kun gør det i ganske bestemte situationer.

Og netop fordi situationsvariablen er vigtigere i menneskets adfærdsregulering end det »indtryk«, som visse adfærdsformer utvivlsomt altid gør på mennesker, så kan ingen sandsynligheder belyse noget interessant i menneskeadfærd. Hvad er sandsynligheden for, at en pige vil danse med mig, hvis jeg inklinerer pænt? – Meget stor på en danserestaurant; – men næsten lig nul, hvis jeg i et S-tog tænder en medbragt radio og forsøger mig.

Etologerne kan også kun komme afsted med deres »kausalt-projekt«, når de studerer individer, der hovedsagelig er reference-forstået ud fra »trang«. Og det gælder foruden dyr i nogen grad mindre børn, hjerneskadede børn, autistiske mennesker m.m. Etologer ynder derfor disse grupper som forsøgspersoner. (se f.eks. Bateson & Hinde, 1976).

En kommentar til københavnerskolens blækklat- og trylleridesigns

Ved et blækklat-design forelægger man for en observatør et materiale der er rensat »så meget som muligt« for psykisk indhold. Og man gør det i en »pseudo-kontekst«, der ligner noget med meget mere psykisk indhold.

Vi viser f.eks. en observatør følgende »sætning«:

»Jeg hundehvalp gik også ned, men kunne ikke få.«

Ja, – det ligner en sætning, men det er det ikke. Alligevel beder vi observatøren om at fortælle os, hvad der står.

Vi har hidtil været lidt hårde i vor kritik af blækklatdesignet, men skal nu nuancere lidt. Designet er selvfølgelig velegnet til at finde de sider i observa-

tørens psykiske liv, der generelt rummer projektionsrisiko. Hvis en observatør »fortolker« denne sætning som en trussel fra efterretningsvæsenet mod ham personlig, kan vi med nogen rimelighed antage, at sådanne projektioner generelt forstyrrer ham, også når han fortolker materiale med egentligt psykisk indhold. – Blækklatmetoden er altså velegnet som indikator på observatørens »svage sider« i deres generelle erkendelsesfelt. – Men, – og det er vigtigt – metoden er helt uegnet til at belyse dels menneskets generelle projektniveau i fortolkninger, og dels hvorledes en given observatør tackler en for ham funden »svaghed«, når han står foran virkelige psykoide emner. Men hvis vi den anden vej fra ved om et menneske, at det ofte lider af »vrangforestillinger«, kan vi da udmærket bruge blækklatmetoden til at forsøge af fange og forstørre disse erkendesvagheder hos ham.

Københavnerskolens trylleridesigns er lidt vanskeligere at håndtere i denne analyse. Et trylleridesign er jo karakteriseret ved, at der fra forsøgsleder-side konstrueres et bedrag, således, at det gælder om at lave et materiale, der ligner et bestemt psykoide emne, men i virkeligheden er et andet.

Bedraget kan søges indplaceret både på kontekst-siden og på reference-siden; – eller begge steder.

I en film, der er konstrueret af Martinsen (1981), sker i virkeligheden følgende:

To gode venner, medlemmer af samme judo-klub, spiller en komedie for nogle intetanende tilskuere på en S-togs-perron. Referencen er altså først og fremmest af type-4. De to gode venner vil udføre en adfærds-kontekst, der har det formål at få tilskuerne til at tro, at A foretager et overfald på B, selv om det »i virkeligheden« er B, der overfalder A.

Men allerede her er forsøgsopstillingen problematisk. For »i virkeligheden« kan intet overfald finde sted, for det kræver en anden reference end type-4. Et virkeligt overfald skal jo, for at give mening, have reference til trang-siden hos angriberen og den overfaldne, og det kan ikke lade sig gøre, når referencen ubønhørligt må være af type-4. De to gode venner er under hele forløbet stadig er gode venner, så type-1 reference forholdene er og bliver forkerte.

Så når Martinsen postulerer, at tilskuerne i virkeligheden så B overfalde A, men at de fleste troede, at A overfaldt B, er dette ganske ukorrekt. I virkeligheden har intet overfald fundet sted.

Men for at postulere reference af type-1, må de agerende gode venner lade som om, at deres adfærdsforløb rummer et overfald fra B til A, samtidig med at de må lade deres adfærd rumme adfærdsord eller sætninger, der snyder tilskuerne, så de tror, at A overfalder B.

Dette gøres på følgende måde: A nærmer sig B. B står med siden til A og er klædt i nobelt mappe-mandstøj. A nærmer sig B frontalt og er klædt i læderjakke-punk-agtig-tøj.

Da A er tæt ved B, trækker han en kam op af lommen, men inden han når at sætte den til håret, har B pludselig vendt sig, grebet A i kravetøjjet og

trukket ham ned over sig. A anstrenger sig for at komme fri – liggende oven på B. Det lykkes efter en stund, og A løber væk.

De rystede intetanende tilskuere på den anden side af perronen har alle på nær én set, at A har overfaldet B med en kniv, og at han efter kort kamp er rendt sin vej.

Se, – Martinsen mener, at dette siger noget om vidners upålidelighed. Det gør det måske også på samme måde som blækklatmetoden kan indikere svage sider i erkendelsen. Men, – der er mange forhold, som alligevel gør denne konklusion meget usikker. Thi, – da referenceforholdene i et regulært virkeligt overfald er i orden (af type-1, ikke af type-4), vil også adfærdskonteksten være i overensstemmelse hermed. Men det er ikke tilfældet i Martinsens forsøg.

Vi kender nemlig alle som mennesker til menneskets etogram, – menneskets adfærdssprog. Vi ved, hvordan et menneske, der angriber, kombinerer sine adfærdselementer. Der er mange fejl i konteksten her.

For det første påklædningen. Martinsens pointe er naturligvis at folks fordomme mod visse påklædningstyper virker afgørende for hvad de ser. Denne pointe må vi give ham, men samtidig gøre opmærksom på, at et overfald af denne type i denne situation nok rent statistisk har en større korrelation til A's påklædning end B's i virkeligheden.

Men det er nu det mindste problem. Værre er det, at A trækker en kam op af lommen ret markeret inden for B's nærfelt. Dette gør man ikke, hvis man »bare vil rede håret«, – man går først ud af andre menneskers nærfelt.

Hvis B virkelig i sin trang-reference skulle have intention om at overfalde A, ville han ikke stå på den indifferente måde med siden til. B kan jo ikke vide, at A vil gå helt ind i hans nærfelt og trække en kam op af lommen på en i hvert fald type-3-reference uforståelig måde.

Desuden ville B ikke trække den angrebne A ned over sig. Det gør mennesker nu engang ikke, når de for alvor angriber. Og mennesker angriber ikke ved at tage fat i kravetøjet på offeret.

Kort sagt, – adfærdskonteksten er forkert allerede på *betydningsplan*. Som sagt skal man for at kunne forstå adfærd, kende både til adfærdssprog og reference, og allerede adfærdssproget er i Martinsens forsøg forkert, og det hænger naturligvis sammen med, at referencen er det.

Martinsens »skuespillere« forsøger med held at snyde ved at lade visse angrebsgloser ligge i A's adfærd (provokationen i nærfeltet, – og dette at A ligger øverst), samtidig med at visse offer-gloser ligger hos B (han står i sine egne tanker, han ligger underst, han bliver på »gerningsstedet« efter episoden).

Kort sagt, Martinsens skuespillere »tryller«. Det er præcis tryllekunstnernes trick, der anvendes.

Der var ingen af tilskuerne, der så, hvad der virkelig skete, nemlig at to gode venner lavede et lille skuespil. Men ét »vidne« så altså, at det var B, der overfaldt A, således som Martinsen postulerer, at virkeligheden var.

Resten gik i fælden og så A som angriber. Men vi må fastholde, at kun det vidneudsagn, der oplyser, at det er et skuespil, er korrekt, og dem var der ingen af. Derfor ser den enkelte med B som aggressor lige så forkert som de andre.

Vi kan dog følge Martinsens pointe så langt som til at sige, at vidneudsagn kun bør afgives som sikre, når de er det, og det påfaldende og interessante i denne sag er altså, at ingen af tilskuerne er klar over, at de befinder sig i erkendelsesusikkerhed. Eller også mener de bare implicit, at usikkerheden er givet for politiet, således at ingen udsagn postuleres som empiri. Og dette er et væsentligt problem, som ethvert trylleridesign stiller til en analyse af erkendebetingelser ved adfærd. Thi, – hvis mennesker ikke kan afsløre bedraget i trylleri-adfærd, så kan vi jo aldrig være sikre på nogen adfærdsfortolkning.

Det er givet, at vor erkendelsessikkerhed er meget truet, når mennesker snyder med deres adfærd. Men afsløringsmuligheden er da til stede. Det drejer sig om at være meget omhyggelig med at sammenholde de referencepostulater, folk gør i deres adfærdselementer med adfærdskontekstens postulater som helhed.

Hvis et menneske er meget aggressiv over for mig i virkeligheden, men ønsker at vise mig venlighed af en eller anden grund, risikerer jeg at fejlfortolke den adfærdskontekst vedkommende stiller til skue. Min mulighed for at fortolke korrekt ligger i en analyse af adfærdskonteksten af samme art som ved Martinsens forsøg. Da der ikke er reference-mæssig dækning for venligheden, har »skuespilleren« to problemer at slås med. For det første skal venlighedens adfærdsort udføres. For det andet skal den aggressive reference undertrykkes, og den udøver hele tiden et adfærdspres på skuespilleren.

Skuespilleren skal derfor for det første udføre sin adfærd meget bevidst styret, – skal sørge for, at ingen venlighedsord mangler, og at ingen aggressionsord slipper ud. Det koster energi. Så under alle omstændigheder kan det kun gøres en kort tid.

Dertil kommer, at det er næsten praktisk umuligt at få hold på det hele. Projektet med at snyde mig ligger kun i den forhåbning, at jeg ikke er særlig opmærksom på, hvad der foregår, at jeg kort sagt er lige så uopmærksom som Martinsens »vidner«.

Går jeg adfærdskonteksten så systematisk igennem, som jeg gjorde det ved Martinsens »overfald«, vil jeg få øje på mange inkonsistenser. (Underkæben er for langt fremskudt, kropsholdningen er for spændt etc.).

Det er præcis den vej vi må gå, når vi har ambitioner om at fortolke menneskeadfærd korrekt. Vi må kritisk analysere, om referencepostulaterne i adfærdselementerne rundt omkring passer fuldstændig til adfærdskontekstens helhedspostulat. Og det kan lade sig gøre. Det er det samme, vi gør ved tekstforståelse, når vi læser »mellem linierne« – som man siger. Princi-

pielt vælter trylleri-aspektet i menneskeadfærd ikke muligheden for korrekte fortolkninger.

Nogle slutbemærkninger og perspektiver

Vi har nu gjort os en lang række overvejelser over adfærdserkendelse. Hvor fører det os hen?

Ja, – først og fremmest rummer disse betragtninger selvfølgelig den konklusion, at vi skal skille barn fra badevand hos både københavnerskole og etologi. Vi må tilslutte os Froms adfærdsoplevelseslære et langt stykke. From har på udmærket vis demonstreret, hvorledes vi oplever handlinger, udtryk og præg i adfærdsløb, og vi kan helt tilslutte os det synspunkt, at denne erkendelse fanges via observatøroplevelser. Der er dog ingen grund til at undlade at tage stilling til problemet om det »faktiske« i disse oplevelser. Oplevelserne er faktiske, hvis erkendebetingelserne er i orden.

Vi må til etologerne sige, at deres lære om at studere en arts adfærd via etogram-viden er væsentlig og korrekt. Men vi finder intet grundlag for at indføre et lidt besynderligt skel mellem empiri og subjektivitet på grundlag af »materialitet« og »psyke«.

Vi ser, at når det psykiske anses for eksisterende, og når denne antagelse som *pointe* anvendes overfor såvel københavnerskole som etologi, ja, – så kan deres metodologi ret problemfrit syntetiseres. Det er faktisk sådan, at den fælles KE-ontologi logisk beforder de to skoler – enten må man afvise det psykiske i sin observationslære (etologien), eller også må man studere det som oplevelses-fantasi (københavnerskolen).

Vi må mene, at man kort og godt skal studere det psykiske som eksisterende, men på psykiske fænomeners erkendelsesbetingelser, – som meningsforståelse.

Og det sætter os så i stand til at give nogle slutkommentarer til fire af personlighedspsykologiens problemfelter; – nemlig determinismeproblemet, teori-problemet, empiri-problemet og den dialektisk-materialistiske udfordring til personlighedspsykologien.

Determinismeproblemet: Personlighedspsykologien har altid genereret det problem, at den i sin iver for at »forklare« adfærd, har fået en kausal-karakter over sig. Er det sådan, at den personlighedspsykologiske erkendebestræbelse fratager mennesket dets frihed, ved at afsløre den »skæbne«, som de virkelige naturkræfter binder os i?

Set hermeneutisk bliver problemet både lille og let.

Sagen er naturligvis den, at det psykiske liv er underlagt et kontekstpres. I den forstand er vi som mennesker ufrige. Det er klart, at den 46-årige bogholder, der hele sit liv har boet i Vanløse og passet sit ni-til-syvtten-arbejde på kontoret har et andet kontekstuellet felt at udøve sin frihed i end den 46-årige eventyrer, der har rejst rundt i alverdens afkroge og prøvet lidt af hvert. – På samme måde som en forfatter er hæmmet i sin udformning af

side 46 i en bog han skriver af de 45 sider, han har skrevet forud. Man kan ikke skrive eller leve hvad som helst på et givet sted i en kontekst, hvis teksten eller livet skal have mening. Jeg har derfor i to tidligere arbejder foreslået begrebet genre-bunden determinisme som begreb for den særlige tvang, der er i kontekster, og som det psykiske liv også må udformes efter. (Schultz, 1977 og 1979).

Men friheden i et kontekstfelt må dog ikke overses. Og den er stærkest pointeret af eksistentiale tænkere (f.eks. Kirkegaard, 1962. Camus, 1967. May 1967).

Sagen er den, at selv en forfatter, der skriver en bog i en fuldstændig gængs genre og med skabelon-agtig opbygning til stadighed har som problem »hvad han nu skal skrive«, – fuldstændig som en forfatter, der forsøger genrebrud og nyskabning. At skabe en kontekst er en situation, der er »dømt til frihed« – også selv om man *vælger* (og netop derfor) at følge en betrådt sti.

På samme måde er det menneske, der vælger at følge alle kulturens regler og normer strengt skabelonagtigt, ligeså fri som det menneske, der vælger noget andet. – Vi må altid som mennesker, selv i den mest banale almindelige situation, vælge hvad vi vil sige og vælge, hvad vi vil gøre. At vi vælger det gængse og tror, at det betinger os kausalt, rører ikke ved den kendsgerning. Det afslører blot en almindelig fejlurdering af et kontekstuelt felts betingelser. – Men det er naturligvis korrekt, at det gængse udøver et kontekstpres på os, og det er både ubehageligt og svært at overtræde det; – men vi må skelne mellem et kontekstuelt felts vanskeligheder og et naturlovsfelt, som tvinger os kausalt. Det er en almindelig drøm blandt mennesker, at det kontekstuelle livsfelt kan gøres så behageligt, så »det gængse« samtidig bliver det rare, og denne drøm er rimelig at operere med, når man arbejder med kontekstnormer for menneskelig udfoldelse, men det kan aldrig fjerne friheden og dermed nødvendigheden af at skabe eller forfatte sit liv i hvert øjeblik.

Og her ligger en pudsighed, som har givet sig udslag i personligheds-psykologisk teoretiseringen. Det faktum, at mennesket hvert øjeblik må skabe sin adfærd, har gået nogle teoretikere til at mene, at da mennesket altid »skaber sig«, – ja, så er alt jo »rollespil« – så er alt jo, med vor terminologi, trylleridesigns. Vi kan se, at denne ekstreme rollespilsanskuelse, som f.eks. Berne er repræsentant for (Berne, 1967), skyldes en unuanceret sammenrodning af kontekst og reference. Det er rigtigt, at et menneske hvert livsøjeblik må skabe (eller spille om man vil) sin adfærd; – hvad vil jeg nu gøre? – hvad vil jeg nu sige? Men, – og det er vigtig – der er kun tale om trylleriadfærd, hvis den adfærd, mennesket skaber i situationen, er i uoverensstemmelse med de referenceforhold – især af trangmæssig karakter – som foreligger. Hvis et menneske komponerer et stykke liv, som står i rimeligt forhold til trang, kultur og situation, er det selvfølgelig rigtigt at understrege skabelsesaspektet i konteksten, – men der bliver først tale om trylleri

eller bedrag, når konteksten foregiver en forkert reference. Der er mange måder at fri til den udkårne på, men bedrag bliver det først, når trangen til den udkårne søges skjult i konstekstopbygningen.

Teorioproblemet: Der er et forhold ved adfærdsvalg, som ikke må over- ses. Vi har allerede været meget inde på, at adfærden meningsforstås ved reference til trang, kultur og situation. Men samtidig kan man også sige, at et menneskes adfærd i princippet er et eksperiment. Mennesket erkender jo hvert øjeblik af livet sin totale trangsituation, og det er ikke altid, det ved, hvilken adfærd der tilfredsstillter trangen. F.eks. kan et menneske på 18 år sige til sig selv: Jeg har en arbejdsmæssig trang og en kultur-mæssig tilskyn- delse, som jeg tror vil blive tilfredsstillet, hvis jeg vælger at læse til sagfører. Han sætter så den fornødne adfærds-kontekst i gang, og iagttagere af ham kan forstå hans adfærd som meningsfuld ud fra trangen til at blive sagfø- rer, samt kultur- og situationsforhold deromkring. Men så viser det sig må- ske, at han tog fejl; – hans trang blev ikke ordenligt tilfredsstillet derved. Men samtidig har hans studieadfærd frembragt nye trangforhold i ham, som han ikke tidligere havde.

Kort og godt og principielt: menneskeadfærd kan aldrig undgå at have karakter af »forsøg«. Vi forsøger, om denne eller hin adfærd tilfredsstillter et eller andet i os. Ofte er der uproblematisk overensstemmelse mellem ad- færd og tilfredsstillelse, men undertiden skaber adfærden nye trangformer i os, ændrer de oprindelige, og tilfredsstillter måske andre trangformer, end vi på forhånd havde regnet med.

Den erfaring, som mennesker gør sig om forholdet mellem adfærdsska- ben og reference, genererer *personlighedsteoretisk viden*. En personligheds- teori rummer nogle antagelser om, hvilke trangformer mennesker har, hvorledes de former adfærd, og hvorledes adfærd former dem, og den rummer antagelser om det psykiske livs udviklingsbetingelser.⁵⁾

Personlighedsteoretisk viden kan kun opnås via adfærdsforsøg. Menne- sket oplever generelt verden værdiladet, og værdierne henviser til intention- aliteten eller trangen i psyken. Kun ved adfærdsmæssigt at forholde sig til værdiaspekterne i verden, udforsker mennesket sin psykes natur, og den vi- den, der opstår herved, samles i personlighedsteoretiske antagelser.

Og derfor er det vigtigt at understrege følgende:

Alle observatører af et stykke menneskeadfærd gør sig med nød-vendighed personlighedsteoretiske antagelser. Det er ikke tilstrækkeligt med viden om adfærdssproget. Vi så netop tidligere, hvorledes det var fuldstændigt uforståeligt for os, at en mand spiste servietter, hvorimod forståelsen var let, når han spiste »mad«. (»Mad« er netop de dele af verden, som vore te- oretiske antagelser udpeger som noget, mennesker kan begære at spise). Vi skal derfor kommentere to misforståelser angående personlighedsteori:

Den ene misforståelse foreligger, når mennesker hævder, at de forholder sig til andres psykiske liv *uden teori*. Det kan de ikke; – så kan intet forstås. Den løbende forståelse er netop givet i og med personlighedsteoretiske an-

tagelser. Men, – og her viser den anden misforståelse sig – det er ligeså forkert at tro, at man for at kunne forstå adfærd skal bruge en eksplicit formuleret teori, som man så rent mekanisk skal fortolke adfærden »ud fra«. Det er tværtimod meningsløst. Man *har* de teoretiske antagelser som i hvert fald implicit udrustning i sit forsåelsesmøde med det psykiske liv, og gør man det eksplicit ved at reflektere over det, kan man nedskrive sine egne personlighedsteoretiske antagelser. Kun i mødet med disse kan man vurdere andre menneskers teoretiske antagelser. Om man for eksempel »går ind for Freud« afhænger altså af, om Freuds antagelser ligner ens egne, – eller om de får forståelsesproblemer til at »falde på plads«.

Men hvad nu, hvis de teoretiske antagelser, man møder verden med, er forkerte? – Hvad nu, hvis man i sin personlighedsteori har den »viden«, at kvinder ingen seksuelle fornemmelser har?

Ja, problemet er jo ligefrem, at de fleste kulturer opererer med forkerte personlighedsteoretiske antagelser, af grunde vi her skal lade ligge. Men det betyder, at mennesker i den pågældende kultur udvikler sig med falsk personlighedsteoretisk viden, og det stiller specielt en intenderet personlighedspsykologisk erkendebestræbelse overfor nogle vanskeligheder.

Sagen er den, at hvis en kultur for eksempel rummer forkerte teoretiske antagelser om kvindelig seksualitet, således som det ofte påstås, at tilfældet var i 1800-tallets England, så opstår der problemer i den menneskelige adfærd. Normalt er det jo sådan, at menneskelig trang har sin kulturdefinerede »situation« at blive tilfredsstillet i. Men hvis en kultur har »uddefineret« en trang-form, så er der følgelig heller ingen situationer at udleve trangen i. I så tilfælde kan trangofrene adfærdsmæssigt vælge mellem to strategier:

Enten vælger man et trylleridesign i sin adfærd, som lever op til den (forkerte) trangantagelse, som kulturen postulerer.

Eller også vælger man et »oprør«. Man udformer sin adfærd i overensstemmelse med sin trang, men da der ikke gives situationer, der er »korrekte«, vil adfærden have karakter af normbrud. Oprørere vil dog som regel hurtigt samle sig med ligesindede for at definere en ny kultur, der giver deres trang situationer at være i.

Det er præcis på de to strategier, at kulturens personlighedsteoretiske fejltagelser skal afsløres. – Er det kulturkontekstuelle pres forkert, fordi referenceantagelser generelt er forkerte, vil det skabe megen trylleriadfærd eller provokerende adfærd. Og det er ved at gøre sig sensitiv og opmærksom overfor disse to adfærdstyper, at man kan afsløre fejl i kulturgiven personlighedsteori.

Empiriproblemet: Man skelner, især i anglo-saxisk personlighedspsykologi, ofte mellem empirisk psykologi og spekulativ psykologi. Det sidste nedvurderes almindeligvis, og kaldes »lænestolspsykologi«.

Udtrykket »en empirisk fortolkning«, som tidligere er anvendt, må godt opfattes som lidt af en provokation. Sagen er den, at der ofte på KE-ontologiens grundlag tales om empiri, når vi erkender eksistenssikre forhold i

verden, mens fortolkning anvendes som iagttagereens udlægning af disse sikre empiriske forhold.

Set ud fra vor ontologi bliver dette ganske meningsløst. Fortolkninger er, som det nu er påpeget mange gange, meningsforståelsens »værktøj« – meningsforsåelsen *metode* om man vil, og den består af sprogviden og referenceviden. Der er intet »spekulativt« i dette ud over, at man altid bruger sin hjernekapacitet i erkendelsesbestræbelser. Vi har valgt at bruge udtrykket »empiri« som betegnelse for erkendelsessikre iagttagelser, og er det psykoide emner, som er erkendt sikkert, så har man også fortolket, hvad enten man vil indrømme det eller ej.

Men naturligvis kan man da godt reservere empiri-begrebet til sikre iagttagelser af ikke-psykoide emner, og i forlængelse heraf helt undlade at bruge begrebet ved meningserkendelse. Men anvendelsen af begrebet i personlighedspsykologien har ofte været ganske uklar på dette punkt. Om en nærmere kommentar til dette problem vil jeg henvise til min kritik af Halls drømmeteorityper, hvor han skelner »empiriske teorier« fra »teoretiske teorier«. (Schultz, 1977 – p. 50 f.).

Den dialektisk-materialistiske udfordring til personlighedspsykologien: Dialektiske materialister kritiserer grundlæggende »borgerlig psykologi« for at tage udgangspunkt i en *idealistisk* filosofi, hvor det postuleres, at menneskets erkendelse skaber verden. Heroverfor sættes en materialistisk filosofi, der vender forholdet og postulerer, at verden er der og skaber vor erkendelse. For eksempel dette, at verden »genspejles« i vor erkendelse. (Rubinstein, 1958).

I den sammenhæng må det være oplagt, at vor kritik af KE-ontologien, og vort ontologiske postulat om, at oplevelse er verdenserkendelse, hvis erkendelsesposition er sikker, ligger sikkert som udtryk for en materialistisk filosofi. Her er der altså fuldstændig overensstemmelse mellem dialektisk-materialisme og vort standpunkt; – hvilket også fremgår af den overensstemmelse mellem Engelsteds analyse af form og stof, og vor analyse af KE-ontologiens fejltagelse. (Engelsted, 1981). Engelsted fremtræder i sin afhandling som dialektisk-materialist.

Men hvorfor så ikke bare problemfrit bekende sig til den dialektiske-materialisme?

Når vi tøver hermed, skyldet det, at den dialektiske-materialisme *synes* at rumme en unuancerethed på sit syn på meningserkendelse, som *kan* medføre misforståelser, uden at det nødvendigvis behøver at være tilfældet.

For det første kan dialektiske-materialister, i deres iver med at skelne mellem verdens »faktiske materielle beskaffenhed« og opleverens »falske bevidsthed« let komme til at ligne KE-ontologer, når de skelner mellem »det objektive« og »det subjektive«. At det i nogen grad er sket, kan ses af det skisma, som »personligheden« eller – mere generelt – »det psykiske« ofte sætter dialektiske-materialister i. Undertiden afvises »det psykiske« næsten på den kategoriske måde, som ellers ville være en behaviourist eller

etolog værdig; – andre gange forsøger man at redde »personligheden« ved at opstille ret så indviklede regler for, hvorledes man må nærme sig til den. (Se for eksempel Seve, 1978).

Og det fører os til den anden indvending mod den dialektiske-materialisme. Det må nemlig pointeres, at der ikke må stilles »krav« til en personlighedsteori ud fra politisk engagement. Man kan ikke kræve andet af den personlighedsteoretiske erkendebestræbelse, end at erkenderen bevidstgør sig sine implicitte personlighedsteoretiske antagelser, og konfronterer disse med den løbende adfærdsforståelse af mennesker. En hvilken som helst marxistisk kultur man måtte tænke sig, eller som allerede er etableret, er ikke immun overfor den kendsgerning, at kulturer har det med at rumme forkerte teoretiske antagelser om personligheden. Det dialektisk-materialistiske krav om at man *skal* anskue personer sådan eller sådan, er derfor blot at betragte som en kulturel moraliseren, som i heldigste fald er harmløs, hvis den er rigtig, men som i modsat fald kan forføre mennesker i deres udvikling af personlighedserkendelse, sådan som alle kulturer kan det.

Det er sandt nok, at det hører med til mennesket som artsvesen at blive opbygget og defineret af en kultur, ligesom mennesket i dets »fordømte frihed« selv opbygger og definerer kulturer. I disse aktiviteterets regie ligger selvfølgelig både det moraliserende og politiske liv, som mennesket qua menneske deltager i, hvad enten det véd det eller ej. Men den personlighedsteoretiske erkendelsesbestræbelse ligger *ikke* her, men i videnskabens regie. At der er sammenhænge disse regier imellem er uomtvisteligt; – men afstanden må ikke blive for kort eller unuanceret.

NOTER

1. I min bog gør jeg et stort nummer ud af at vise, at såvel etologer som københavnerskolefolk har problemer med deres »materielle« beskrivelser. De kan for det første ikke undgå at beskrive en række små-handlinger, når det drejer sig om beskrivelse af mennesker og højerestående dyr. From har oven i købet i sin afhandling en polemik mod behaviouristen Watson, der som pointe har, at man slet ikke kan beskrive adfærd uden intentionalitet (From 1965, p. 21). From bruger denne kendsgerning smertefrit, så længe han interesserer sig for observatør-rapporter. Men når det gælder »de materielle filmforløb« rammes han naturligvis af problemet. Der er masser af »små-intentionalitet« i Froms »materielle« filmforløb; – ligesom der er det i den omtalte studenterøvelse. Også etologernes faktiske adfærdsbeskrivelser er spækket med intentionalitet. (Eibl-Eibesfeldt, p. 131). Men det synes som om, at KE-ontologi-tænkere mener, at så længe intentionaliteten er af kort varighed; – så længe det er »småtingsafdelingen«, kan man vel i en snæver vending se bort herfra. Denne principielle »slaphed« ligger i Froms udtalelse om at »et sted må man jo stoppe«; – den ligger i Eibl-Eibesfeldts udtalelse om at man skal passe på, at der ikke kommer »for meget« intentionalitet i observationerne (Eibl-Eibesfeldt, 1970 p. 10). – Lad denne påvisning af, at KE-ontologien altid i praksis overtræder egne principper »i det små« tjene som skærpende belysning af absurditeten.

2. En anden ting er så, at mange, deriblandt Ricoeur (1979, p. 179), Apel (1968) og Radnitzky (1970) har peget på, at psykologiske teoridannelser som hovedregel rummer flere planer. Vi vender senere tilbage til dette problem, men forbigår det nu, da det ikke berører den ontologidiskussion, vi er i gang med her.
3. For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at etologers erkendebestræbelser har rummet andet end kausalitetsbeskrivelse. Ofte klassificerer man forklaringstyper i »kausale«, »ontogenetiske«, »evolutionære« og »fylogenetiske« (Jones, 1974). De tre sidstnævnte forklaringstyper rummer imidlertid pr. definition intentionalitet. Derfor bliver problemet med det KE-ontologiske grundlag blot skærpet ved disse forklaringstyper, – faktisk i analogi med københavnerskolens vanskeligheder her. Vi skal derfor i denne artikel holde os til den etologiske kausalitets-forskning, som især Montaigner (1978), McGrew (1972) og – naturligvis – Magnusson (1980) er repræsentanter for.
4. Man kunne mene, at »kultur-aspektet« er overflødigt i referencen, idet adfærdssproget, og dermed konteksten i sig selv defineres af kulturen. Det svarer til, at kulturaspektet ved »det danske sprog« i tekstforståelse jo netop er »dansk«. – Man kunne hævde, at spørgsmålet om man spiser med pinde eller med kniv og gaffel er et kontekst- og ikke er reference-problem, idet det er et spørgsmål, om man udøver sin adfærd på »kinesisk« eller »dansk«.

Der er dog alligevel mening i at operere med kultursiden i referencen ved adfærdsforståelse, idet kulturen ikke så snævert definerer »sproget« ved »adfærd« som ved »tekst«. Når man taler eller skriver, er man selvfølgelig tvungen til at »vælge kultur« – man må tale eller skrive på et eller andet sprog. Men adfærd kan godt være relativ kulturløs, omend det er sjældent. Et menneske, der grådigt suger maden op fra en tallerken kunne være et eksempel herpå.

5. En personlighedsteori kan siges at bestå af et antal standpunkter om det psykiske liv og dets udvikling. En sådan teori har altid en dobbeltkarakter, idet den på den ene side har karakter af generaliseret fortolkningsviden, d.v.s. erfaring fra mange menneskers adfærd, hvori de generelle principper fremtrækkes. På den anden side fremstår disse generaliseringer faktisk som det nærmeste, man kan komme en menneskeantropologi, d.v.s. en lære om »psykens natur«. – Derfor har personlighedsteoretiske begreber været problematiske at indplacere ontologisk. I relation til plan-beskrivelserne kunne man eksempelvis spidsfindigt spørge: »Hvor hører »ego'et« hjemme?« – Er det i plan I eller et af de andre planer? – Nuvel, der er ikke i denne artikel muligheder for at gå ind i en nærmere udredning af dette problem. Der må atter henvises til den bog, jeg for tiden arbejder på. Men vi skal nøjes med at pege på, at denne ontologiske usikkerhed ved personlighedsteorier har fået Radnitzky til at kalde dem »quasi-naturalistiske«, idet han opfatter dem som en slags pseudo-naturvidenskabelige teorier, der ikke kan håndteres i naturvidenskabeligt regie, men som netop har deres plads som reference-viden i forståelse af det psykiske liv. (Radnitzky, 1970).

LITTERATURLISTE

- APEL, K.-O.: (1968) Szientifik, Hermeneutik, Ideologie-kritik; Entwurf einer Wissenschaftstheorie in erkenntnis-anthropologischer Sicht. I: *Man and World*, 1968, I, p. 37-63.
- APEL, K.-O.: (1974) Einführende Bemerkungen zur Idee einer Transzendentalen Sprachpragmatik. I: (ed) HEIDRICH, C. H.: *Semantics and Communcation*. Amsterdam, 1974, p. 81-108.
- BATESON, P. P. G. & HINDE, R. A.: (1976) *Growing Points in Ethology*. London: Cambridge University Press.
- BERNE, E.: (1967) *Games People play*. Harmondsworth: Penguin Books.
- BRUNER, J. S. & GOODMAN, C. C.: (1974) Value and need as organizing factors in perception. *Journal of Abnorman and Social Psychology*. 1974, 42, p. 33-44

- CAMUS, A.: (1967) *Sisyfos-myten*. København: Gyldendals uglebøger.
- EIBL-EIBESFELDT, I.: (1970) *Ethology. The Biology of Behaviour*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- ENGELSTED, N.: (1981) *Om den politiske natur*. København: Antropos.
- FROM, F.: (1965) *Om oplevelsen af andres adfærd*. København: Busck.
- HABERMAS, J.: (1968) *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HIRSCH, E. D.: (1967) *Validity in Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- HUTT, S. J. & HUTT, C.: (1979) *Direct Observation and Measurement of Behaviour*. Springfield: Thomas.
- JENSEN, P. & RATTLEFF, J.: (1971) *Perception – nogle synspunkter*. København: Munksgård.
- JONES, N. B.: (1974) Characteristics of ethological studies of human behaviour. I: (ed) JONES, N. B.: *Ethological Studies of Child Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- KIERKEGAARD, S.: (1962) Enten – eller. I: KIEKEGAARD, S.: *Samlede værker – bind 3*. København: Gyldendal, 1962.
- LAING, R.: (1970) *The Divided Self*. Harmondsworth: Penguin Books.
- LESCHÉ, C.: (1971) Om psykoanalysens vetenskapsteori. *Häftan för kristiska studier*. 1971, 4 nr. 5, p. 7-25.
- LORENZ, K.: (1950) The comparative method in studying innate behaviour patterns. *Symposia of the Society for Experimental Biology*. 1950, 4, p. 221-268.
- LORENZER, A.: (1975) *Sprogbeskadigelse og rekonstruktion*. København: Rhodos.
- MAGNUSSON, M.: (1980) *Cluster Analysis and Ethological (Component) Coding in an Experimental Study of Object-exchange in Childrens Dyads*. København: Psykologisk laboratorium – duplikat.
- MARTINSEN, P.: (1981) *Film – vist i TV*.
- MAY, R.: (1967) Existential psychology. I: (ed) MILLON, T.: *Theories of Psychopathology*. Philadelphia: Saunders, 1967.
- McGREW, W. C.: (1972) *Ethological Studies of Childrens Behaviour*. London: Cambridge University Press.
- MONTAINGNER, H.: (1978) *L'enfant et la communication*. Paris: Pernoud/Stock.
- MORTENSEN, A. T.: (1972) *Perception og sprog*. København: akademisk forlag.
- PALMER, H.: (1969) *Hemeneutics*. Evanston: Northwestern University Press.
- PRÆTORIUS, N.: (1981) *Subjekt og objekt*. København: Thanning & Appel.
- RADNITZKY, G.: (1970) *Contemporary Schools of Metascience – volume II*. København: Munksgård.
- RASMUSSEN, E. T.: (1964) *Bevidsthedsliv og erkendelse*. København: Munksgård.
- RASMUSSEN, E. T.: (1965) *Dynamisk psykologi og dens grundlag*. København: Munksgård.
- RICOEUR, P.: (1979) *Fortolkningsteori*. København: Vinten.
- RUBIN, E.: (1915) *Synsoplevede figurer*. København: Akademisk forlag – *Psykologiske tekster bind 5*. (udgivet 1967).
- RUBINSTEIN, S. L.: (1958) *Grundlagen der Allgemeinen Psychologie*. Berlin: Volk und Wissen.
- SCHULTZ, E.: (1972) *Psykoanalytisk fortolkning og hermeneutik*. København: Akademisk forlag.
- SCHULTZ, E.: (1977) *Drømmeforståelse og drømmeteorier*. København: Akademisk forlag – *Psykologisk skriftserie nr. 13*.
- SCHULTZ, E.: (1979) *Psykologi, psykoanalyse og hermeneutik*. *Symposion 1979*, 3, p. 32-52.
- SÉVE, L.: (1978) *Marxisme og personlighedsteori*. København: Gyldendal.
- TINBERGER, N.: (1963) On aims and method of ethology. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 1963, 20, p. 410-433.